

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ПОРТЯНКО БОГДАН ВІТАЛІЙОВИЧ

Допускається до захисту:

в.о. завідувача кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки,
д-р іст. наук, професор

_____ Н. Р. Темірова

« ____ » _____ 20__ р.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В 1991-2014

Спеціальність 032 Історія та археологія

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:

Мелекесцев К. І., старший викладач
кафедри історії України та
спеціальних галузей історичної науки
к-т іст. наук

Оцінка _____ / _____ / _____

(бали за шкалою ECTS / за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця – 2024

АНОТАЦІЯ

Портянко Б. В. Трансформації військової сфери України в 1991–2014 рр. Спеціальність 032 «Історія та археологія», освітня програма «Історія та археологія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

Дослідження присвячене розкриттю процесів перетворення військової сфери України, у період від здобуття незалежності до початку вторгнення Російської Федерації До України. Висвітлено моменти відвертого шкідництва збоку Уряду по відношенню до обороноспроможності держави.

Ключові слова: історія України, Збройні Сили Україна, перетворення.

65 с., 0 табл., 1 рис., 1 дод., 30 джерел

Бібліографія: 64 найм.

ABSTRACT

Portyanko B. V. Transformations of the military sphere of Ukraine in 1991–2014. Specialty 032 «History and Archeology», educational program «History and Archeology». Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The study is devoted to the disclosure of the processes of transformation in the military sphere of Ukraine, from the gaining of independence to the beginning of the 2014 invasion of the Russian Federation into Ukraine. It highlights issues of direct damage to the defense capacity of the nation by the Government.

Keywords: history of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, transformation.

65 pages, 0 tablets, 0 pictures, 0 appendixes, 30 sources.

Bibliography: 64 entries.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1 Історіографія з теми дослідження	6
1.2 Джерельна база дослідження	14
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ	
2.1 Утворення та розвиток Збройних Сил України у 1991–1996 рр.	19
2.2 Перші спроби реформ і модернізації ЗСУ в 1997–2004 рр.	26
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	
3.1 Реформи та функціонування ЗСУ в 2005–2009 рр.	35
3.2 Розвиток ЗСУ в умовах зовнішніх впливів у 2010–2014 рр.	44
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	58
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає у важливості розуміння та аналізу трансформацій, які відбувалися військової сфері України протягом періоду 1991–2014 рр. Цей період був вирішальним для України, оскільки включав в себе злам історичних подій, таких як отримання незалежності від СРСР, формування нової держави та становлення її збройних сил, а також зміни у політичній, економічній і соціальній сферах.

Дослідження трансформацій військової сфери протягом цього періоду дозволяє краще зрозуміти роль військових сил у формуванні та захисті національної безпеки, а також в їх адаптації до нових політичних та стратегічних умов. При цьому аналізу вимагають такі аспекти, як зміни у структурі та функціях Збройних Сил, їх роль у вирішенні внутрішніх та зовнішніх конфліктів, реформи у сфері оборони та взаємодія з іншими секторами суспільства. Розгляд цієї теми має важливе значення як для наукового співтовариства, так і для практичних рішень у сфері безпеки та оборони. Вивчення динаміки трансформацій у військовій сфері України протягом зазначеного періоду розкриває динаміку занепаду однієї, із колишніх найбільших армій світу, та як ці події привели до вторгнення РФ в Україну.

Мета дослідження полягає у ретельному аналізі та розумінні трансформацій, що відбувалися в військовій сфері України в період з 1991 по 2014 роки. Основні завдання дослідження наступні:

1. проаналізувати попередні дослідження з теми трансформації ЗСУ;
2. окреслити джерельну базу з теми;
3. узагальнити стан ЗСУ в період їх становлення у 1991–1996 рр.;
4. вивчити структурних та організаційних змін у Збройних Силах України, включаючи реформи та модернізацію з 1997 р. по 2004 р.;
5. визначити особливості реформування та роль військових сил в забезпеченні національної безпеки та в участі у міжнародних конфліктах у 2005–2009 рр.;

6. оцінити вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на процеси трансформації військової сфери України у 2010–2014 рр.

Ці завдання спрямовані на отримання глибшого розуміння процесів, які відбувалися у військовій сфері України протягом розглянутого періоду, що може послужити основою для подальших досліджень та розробки стратегій в області національної оборони та безпеки.

Об’єкт дослідження – військова сфера України в 1991–2014 рр.

Предмет дослідження – сукупність змін, які відбулися у військовій сфері України протягом хронологічного періоду дослідження.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів: робота містить матеріали, корисні для створення навчальних курсів з історії України, конкретно з історії українського війська, а також релевантну інформацію та рекомендації, корисні для представників державного управління.

Апробація результатів дослідження: положення роботи обговорювали на семінарських заняттях з історії України, кафедральних засіданнях, засіданнях студентських дискусійних клубів «Дражлива історія» та «Republic of Imagination». Стаття, що частково розкриває тему дослідження, була опублікована у Віснику студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса (Портянко Б. В. Участь України у багатонаціональних військових навчаннях Sea Breeze у період із 1997 до 2014 р. та московські претензії. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Випуск 16. Том 1 / ред. кол. М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. Вип. 16. Т. 1. 169 с. С. 18–23.)

Структура роботи: згідно меті, предмету, завдань, хронологічного принципу, робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних посилань, додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія з теми дослідження

За час свого існування Збройні сили України (ЗСУ) пройшли через складні та суперечливі зміни, пов'язані з соціально-економічними проблемами та впливом зовнішніх факторів. Починаючи з початку російської агресії проти України, її армія демонструвала швидке відновлення своїх бойових здібностей і разом з іншими силами безпеки та оборони стала важливою частиною захисту незалежності та демократії країни. Багато книг, написаних вітчизняними та зарубіжними дослідниками, аналітиками та військовими фахівцями, присвячені трансформаціям в історії створення та розвитку ЗСУ.

Зарубіжні дослідники переважно цікавилися питаннями зв'язку формування ЗСУ з ситуацією з поділом ядерного арсеналу СРСР після його розпаду. Інтерес західних авторів до теми влучно описав Г. Перепелиця, прийшовши до висновку, що прийняття принципу без'ядерності стало важливою перешкодою для міжнародного визнання України як незалежної країни, а також для її права на створення власної армії [28].

Влучний огляд західної історіографії наводить С. Сегеда. А саме, Ч. Дік вказував, що проблема ядерної зброї була основною перешкодою для швидкого схвалення Воєнної доктрини України. Він стверджував, що проект документа був представлений на початку 1992 р. Тим не менш, через розбіжності щодо ядерної зброї він набув чинності лише 19 жовтня 1993 р. Щодо того, чи має Україна мати свій ядерний арсенал, науковці Сполучених Штатів розділилися. Дж. Мершеймер підкреслив, що українці мають негативну історію з росіянами, і Україна не зможе захистити себе від ядерної зброї Росії. Тим не менш, більшість західних дослідників вважали, що наша країна мала б якнайшвидше позбутися ядерної зброї, якщо ми хочемо, щоб все було добре з ситуацією з ядерною безпекою в Європі. З. Бжезинський ключовою причиною швидкого формування ЗСУ визначив підтримку незалежності України населенням на референдумі. Дж. Гоу описав формування української оборонної концепції у

зв'язку із завеликою чисельністю армії, проблемними відносинами з сусідами, потенційно з етнічними меншинами всередині країни [35, с. 150–151]. Зі втратою Україною ядерного арсеналу інтерес західних авторів до трансформацій ЗСУ почав згасати.

Українських істориків кінця ХХ ст. переважно цікавив характер державотворення, загальні тенденції військового будівництва та тематична орієнтація наукових досліджень вплинули на створення та розвиток історіографії формування та функціонування Збройних сил України. Як розділ історичної науки в Україні історіографія розвивалася достатньо інтенсивно. Уже на рубежі 1980-х і 1990-х рр. з'явилися статті, які обстоювали суверенітет республіки щодо вирішення військових питань. З проголошенням незалежності України почали обговорювати основні аспекти створення збройних сил країни. Наукові та науково-практичні заходи поглибили знання про українське військо. У Києві 2–3 лютого 1991 р. на першій науково-практичній конференції «Від збройних сил СРСР до української армії мирним, парламентським шляхом» учасники визначили шлях розвитку українського війська [43, с. 55–72]. У незалежній Україні з'явилися власні вищі військові навчальні заклади, кафедри та науково-дослідні центри, що сприяло проведенню досліджень військової тематики. Національна академія оборони України та Національний університет «Львівська політехніка» почали розробляти курси військової історії з 1994 р. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗСУ був місцем проведення досліджень, пов'язаних із військовою сферою. Завдяки підготовці дисертаційних досліджень із військової історії знання про історію української армії значно покращилися. Група експертів склала нарис про військове будівництво в Україні в 1900-х рр., аналізуючи початковий період становлення Збройних Сил України [35, с. 148–162].

Слід визнати, що вітчизняні дослідники зробили невеликі кроки в аналізі історіографії створення та розвитку збройних сил. Лише в невеликій кількості історіографічних робіт автори досліджували досягнення попередніх поколінь з точки зору хронології та предмета досліджень. А. Папікян зосередився на

перших кроках створення ЗСУ [27]. Дослідження В. Шевчука охоплює роботу за 1991–2014 рр. [43]. А. Ткачук схарактеризував роботи про вплив на ЗСУ діяльності політичних партій у 1991–2014 рр. [40, с. 70–71]. Також разом із Середенко М., Кізло Л., Радзіковським С. розкрив особливості цивільно-військового співробітництва на сході країни [41].

М. Сухошин зазначає у Галузевому державному архіві Міністерства оборони України є докази того, що військово-політичне керівництво Російської Федерації негативно впливало на процес створення Збройних сил України: керівництво РФ продовжувало прагнути контролювати збройні сили, створені в пострадянських країнах, зокрема в Україні, це підтверджують архівні документи. Навіть у січні 1992 р. президент Росії Борис Єльцин підписав указ про передачу збройних сил колишнього СРСР під юрисдикцію Росії. Відтоді в РФ заборонили постачати в Україну паливо та мастильні матеріали для потреб техніки ЗСУ. Невелика кількість офіцерів і навіть генералів сприяли самочинному вивезенню армії та майна з України в Російську Федерацію. Проросійські налаштовані офіцери сприяли самочинному вивезенню з України армійської техніки, майна та озброєння в Росію. Як визначив М. Сухошин, РФ порушила угоду про будівництво 17 житлових містечок на території України, привласнила виділені Німеччиною гроші для сімей офіцерів радянських сил, які виводилися з колишньої НДР [38].

В аналізі історіографії раннього військового будівництва варто виділити публікації професійних дослідників військової справи, які стосуються заснування Збройних Сил України. Відповідно до концепції, вони мають складатися з сухопутних (військ наземної оборони), повітряних (військ повітряної оборони) і морських (військ повітряної оборони). А. Папікян і В. Бринцев були першими, хто звернувся до теми створення видових угруповань [26; 27]. Вони стверджують, що вже у січні 1992 року розпочалася підготовка до створення сухопутних військ як розділу ЗСУ. К. Машовець подав критику скорочення особового складу сухопутних військ і виявив, що існує

диспропорція між частинами в ході ведення бойових дій і тренувань, із забезпеченням на користь тих, хто займає перше місце [23].

Необхідно було докладати значних зусиль, щоб перетворити фрагменти радянської армії, які залишилися в Україні, на збройні сили незалежної держави, відзначив А. Лопата [22]. Згідно з дослідженнями, вищі органи військового керівництва були створені відповідно до концепцій оборони та будівництва ЗСУ. Тимчасове положення Міністерства оборони України, яке спочатку включало і Головний штаб, було затверджено урядовою постановою від 20 листопада 1991 року. Він встановив чисельність центрального апарату, який складається з 248 працівників, і визначив його функції [20, с. 108–129].

У роботі С. Кириченка описано основні етапи створення Головного штабу Збройних сил України та перетворення його на Генеральний штаб у лютому 1994 року [15]. О. Дашкевич звернув увагу на те, що у вищому офіцерському складі бракує фахівців оперативно-стратегічного рівня. Військові спеціалісти склали історичний нарис про створення системи кадрових органів з 1991 по 2009 рік. У виданні вперше розглядається робота атестаційної комісії Міністерства оборони України, яка відповідала за добір персоналу для посад у вищих органах військового управління [4].

У 1991–2005 рр. були зроблені спроби об'єднати військово-повітряні сили та війська ППО. Як зазначив І. Сокаль, військово-повітряні сили мали бути створені в 1991–1994 рр. [37]. Проте це сталося пізніше, у 1995–1996 рр. як війська повітряної оборони. Стрімке скорочення чисельності особового складу ВПС, розформування 200 військових частин і виведення понад 40 аеродромів, 8 полігонів і 18 військових містечок із підпорядкування призвело до пошуку шляхів для формування цього типу збройних сил. Тільки в 2004 р. законодавча та виконавча гілки влади домовилися про об'єднання військово-повітряних сил і військ ППО, щоб створити повітряні сили [6].

В історіографії переважає твердження, що в 1996 році в Україні було остаточно створено власні збройні сили. Були створені механізми керування військами, були розроблені плани створення різних типів ЗСУ, а в 1994 році

почалося навчання військових колективів. З іншого боку, слід зазначити, що на той момент радянська доктрина була основою для воєнної стратегії України, яка передбачала проведення оборонної операції силами фронту, участь збройних сил у конфліктах високої інтенсивності та багато іншого. Західні країни бачили умовного супротивника, спрощували завдання армії, пропонували розформувати військові округи. С. Попко досліджував процеси реформування, дійшов висновку, що з 1991 по 1996 рік персонал скорочувався безсистемно, не маючи стратегічного бачення майбутньої моделі війська [38].

Відповідна політика керівництва держави негативно вплинула на стан військ у 2011–2013 рр. Сучасні дослідження показують, що існує безсистемність у цьому питанні, незважаючи на те, що нормативно-правові акти передбачали переформатування збройних сил на основі принципів розумної достатності та їх поступове скорочення. М. Думенко пояснив зниження уваги до боєздатності збройних сил тим, що це пов'язано з постійною боротьбою за владу, зіткненням інтересів різних політичних сил. Через це правоохоронні органи отримують більше фінансування, оскільки їхня мета полягає у боротьбі з внутрішніми загрозами, а не армія, яка відповідає за захист територіальної цілісності держави від зовнішнього ворога [12].

З початком збройної агресії Росії проти України почався новий період у військовій історіографії України, який характеризувався критичним осмисленням історії Збройних сил України до 2014 року. Автори також більше уваги приділяють висвітленню основних шляхів зміцнення бойових здібностей українського війська, а також узагальнюють історію боротьби з агресією Росії. І. Руснак і О. Меліхов аналізують значні зміни, які відбулися в забезпеченні обороноздатності нашої держави та посиленні бойових можливостей збройних сил з 2014 року. Автори стверджують, що з того часу у військовій сфері відбулися значні структурні зміни [34]. До цієї ж групи досліджень можна віднести авторську статтю з участі України в навчаннях Sea Breeze [32].

Ряд авторів розглядали такий феномен, як волонтерський рух, який об'єднав суспільство та створив дієву структуру громадських організацій, груп

людей, які взяли на себе вирішення нагальних завдань захисту держави. Міністерство оборони України створило Раду волонтерів, щоб підтримувати обороноздатність і готовність до мобілізації. Вона спільно з іншими волонтерськими організаціями та органами військового управління розширила діяльність щодо постачання у війська речового майна та медичних препаратів, а також сприяла соціальній підтримці військовослужбовців і членів їхніх сімей у рамках акції «Підтримай українську армію» [3; 5]. С. Сегеда та О. Покотило висвітлили створення, діяльність і роль Спільного центру з контролю та координації з питань припинення вогню та уточнення розмежувальної лінії, який був заснований у 2014 році. Вони також розкрили принципи, відповідно до яких офіцерів ЗСУ призначали для нього. С. Фролов вивчав діяльність СЦКК з точки зору його завдань і того, як проходять чергові зміни щодо припинення вогню. У своїх роботах М.Гребенюк, В.Грицюк і П.Щипанський розглянули питання періодизації антитерористичної операції [35, с. 148–162]. Автори дійшли висновку, що під час російської агресії Україна збільшила можливості своїх сил оборони, збільшила чисельність (до 250 тис.), змінила структуру та функції, створила окремі роди ЗСУ, такі як сили спеціальних операцій і десантно-штурмові війська [39, с. 88–98.] Від 2014 р. дослідження зосереджуються на підтримці України в її євроінтеграції, використовуючи досвід країн-членів НАТО у військовому будівництві. Таким чином, С. Попко детально проаналізував міжнародну співпрацю з 1991 по 2019 рік і розглянув основні етапи військової співпраці з країнами НАТО. Він довів, що дотримання вимог альянсу є важливою частиною реформування сектору безпеки та оборони України [31]. Г. Перепелиця розглянув зовнішній і внутрішньополітичний контекст агресії проти України, серед іншого розглянув співпрацю з Організацією Північноатлантичного договору та майбутні плани діяльності, які ЗСУ та НАТО можуть виконувати разом [29, с. 370–385].

Історія створення збройних сил стала предметом багатьох дисертаційних робіт. Г. Воробйов виявив військово-політичні фактори цього процесу, а також виявив, що основою формування стали сухопутні з'єднання, об'єднання та

частини колишньої радянської армії, яка налічувала 309,8 тисяч солдатів, які перебували в Україні. У 1995 році було запропоновано створення оперативно-територіальних командувань на основі старих військових округів, передачу фінансових і мобілізаційних ресурсів місцевим органам влади та зняття функцій забезпечення з Міністерства оборони. Але Рада національної безпеки та оборони України не схвалила ці плани [6].

Переговори щодо розподілу ЧМФ розпочалися в січні 1992 року. Москві цікавили не лише кораблі, а й берегова інфраструктура, яка визначала, чи впливає весь Кримський півострів. У липні 1993 року Державною думою Російської Федерації було прийнято постанову «Про статус міста Севастополь», яка поставила під сумнів можливість створення ВМС України, яка базувалася на Чорноморському флоті тоді. Дисертаційне дослідження на основі архівних документів показало, що матеріальні та людські ресурси України були основою українських ВМС. За матеріалами дисертації О. Нашивочнікова, за українсько-російськими угодами (Ялтинською, Дагомиською та ін.), ВМС України не могли бути створені на базі Чорноморського флоту, розподіл флоту не був прозорим і не було визначено механізми практичної реалізації домовленостей. Хоча її власні матеріально-технічні ресурси були незначними, Україна була змушена створити свої ВМС. Військовослужбовці, які поклали присягу на вірність народу України, становили основу особового складу [25]. Історіографічна дисертація з теми за авторством О. Покотило базувалася на аналізі статей з теми розвитку ЗСУ у період з 1991 по 2011 р. [30]. Новий напрям досліджень, який почався в 2014 році, зосереджувався на аналізі добровольчого руху, який виник як реакція на агресію Росії проти України. Це тема дисертації Ю. Стасюка, роботи К. Гладкої, Д. Громакова та В. Миронова, І. Євсєєва. Вони детально вивчили правовий статус добровольчих батальйонів, які виконували завдання в зоні проведення антитерористичної операції [11].

Завдяки зростанню кількості дослідників і накопиченню історичних знань почали видавати монографічні праці. Дослідження, яке вивчало розвиток національної армії в процесі створення української держави, вийшло в 2001 р..

У монографії, яка була опублікована того ж року, автори дійшли висновку, що Україна мала ресурси створити боєздатну армію, здатну захистити державу від загроз ззовні [13]. Більшість авторів праць 1991–2013 рр. вважали, що завдяки військовій спадщині минулого, правовій базі, наявності військових навчальних закладів і консолідації патріотичних сил в Україні вийшло створити сильну армію, здатну гарантувати недоторканність території держави та забезпечувати використання надлишкового військового майна, озброєння та техніки. Досвід 2014 р. показав помилковість таких позицій дослідників. В. Горбулін підкреслює, що збройні сили нашої держави опинилися на межі своїх можливостей у 2014 р., описуючи поточні події. Оскільки Україна не була підкріплена військовою силою та заходами з оборони держави, агресор не міг вплинути на слабку зовнішньополітичну позицію України. Україна значно програвала деструктивному впливу російських ЗМІ як на військовослужбовців, так і на населення, особливо в східних областях. Після двох років перерви у 2013 р. набула чинності нова комплексна державна програма реформування та розвитку ЗСУ, яка мала тривати до 2017 р. Метою програми була подальша ліквідація великої кількості частин і органів військового управління. На кінець 2013 р. в Збройних силах України було 165,5 тис. військових, з яких 120,9 тис. були військовослужбовцями [19, с. 311–326].

Згідно з аналізом історіографічного доробку вітчизняних авторів, спостерігається певна нерівність; статті перевершують узагальнюючі роботи та індивідуальні монографії. Більшість публікацій використовують або обмежені архівні джерела. Посібники з історії будівництва Збройних сил України, написані з 1991 по 2013 рік, хибують на фактологічну однотипність і ігнорують помилки, зроблені під час впровадження законодавчих змін. Розробки, які претендують на історіографічний статус, обмежуються загальним бібліографічним переліком видань, близьких до теми.

1.2 Джерельна база дослідження

Трансформації ЗСУ в 1991–2014 рр. розкриваються у двох ключових групах джерел: матеріалах державного походження та джерелах особового походження (та, в широкому сенсі, індивідуальні, недержавні коментарі). Першу групу переважно представляють законодавчі акти та діловодні документи: постанови ВРУ, укази Президента України, інструкції КМУ, рішення Ради національної безпеки і оборони України. Другу групу складають спогади (мемуари), публіцистика, матеріали ЗМІ, які містять недержавні коментарі, що стосуються розвитку Збройних Сил України, вільні від державного офіціозу. Варто розглянути інформаційну цінність різних груп джерел, щоб зазначити, як саме вони допомогли при створенні дослідження.

Законодавчі акти складають основу бази джерел дослідження трансформації Збройних Сил, оскільки саме вони (разом із діловодними документами вищого рівня) формували нормативну базу, необхідну для діяльності та реформування ЗСУ [44–55]. У вітчизняній історіографії доведено, що наявність відповідної нормативної бази мала вирішальне значення для створення Збройних сил України. О. Гапеева, А. Папікян і О. Покотило розповіли про процес розробки перших законодавчих актів, відзначивши, що вони вивчали досвід військового будівництва в Німеччині, Великобританії та інших країнах. А. Ткачук вважає, що швидке прийняття законодавства стало результатом того, що політичні сили погодилися з тим, що потрібно мати власне військо [7]. С. Попко дослідив історичні та документальні джерела, що відображають розвиток ЗСУ в контексті військово-політичних відносин України з НАТО, ООН і ОБСЄ [31].

Окремо варто відмітити міжнародні акти, які за українським законодавством у випадку затвердження Україною мають силу законодавчих. У 1990 році між країнами-учасниками НАТО та Організацією Варшавського договору підписано договір про звичайні збройні сили в Європі. Україна виконала свої обов'язки згідно цього договору в 1992–1995 роках. Правда історії наголошує на тому факті, що Україна мала достатню законодавчу базу,

що дозволила керівникам країн Співдружності Незалежних Держав підтвердити на зустрічі в Мінську 30 грудня 1991 року, що Україна має право на створення власної збройної сили, незважаючи на супротив з боку московських дипломатів, які вмовляли на формуванні єдиних збройних сил СНД [36].

Діловодні матеріали, пов'язані з формуванням ЗСУ також розкривають ключові моменти їх становлення та напрямів подальших трансформацій. У ході їх аналізу в сукупності з законодавчими актами вийшло прийти до низки ключових висновків щодо помилок на ранньому етапі існування ЗСУ. А саме, той факт, що в результаті розпаду СРСР Україна отримала третій за розмірами авіаційний парк після США та Росії. Однак підходи вищого державного та військового керівництва до створення повітряної складової були нечіткими. Указ президента України від 27 травня 1992 року включив війська протиповітряної оборони до трьох видів Збройних сил України. Процес створення повітряних сил як окремого підрозділу ЗСУ затягнувся через відсутність узгодженої позиції з сусідами: РФ мала намір використати південну зону ППО на території України як частину об'єднаних збройних сил СНД [46]. Як свідчить матеріали А. Данілова та М. Савченка, створення ВМС України було найбільш складним і напруженим процесом, який відбувався в умовах російсько-українського протистояння. Це підтверджують спогади безпосередніх учасників військово-політичних подій на Чорноморському флоті (Мамчак М., Кожин Б.) [8].

У квітні 1992 року Україна створила правову основу для створення своїх власних ВМС. Це означало по суті відновлення ВМС на основі частини ЧМФ у нових умовах. Тим не менш, Російська Федерація визнала Чорноморський флот стратегічним об'єктом і підтвердила, що він належить до об'єднаних сил СНД. У відносинах між Україною та Росією основним фактором конфлікту є питання розподілу флоту та місця розташування російського флоту. На Криму ця ситуація відкрито використовується для політичної та економічної влади, що почало створювати загрозу національній безпеці України [8].

У січні 1997 р. було ухвалено першу державну програму розвитку на вісім років. Змінилися повноваження та відповідальність Генштабу та Міноборони саме з таких позицій. З 1998 р. було створено нову систему військово-адміністративного розподілу території, коли були створені оперативні командування Захід, Південне та Північне замість військових округів. Незабаром було запроваджено нову систему тилового забезпечення військ, засновану на територіальному принципі. Коли стало зрозуміло, що широкомасштабне застосування зброї проти України мало ймовірно, почалося значне скорочення особового складу та зняття з обліку військової техніки та озброєння. Незважаючи на те, що Росія в програмах не розглядалася як потенційний противник, через що значна частина країни на півдні та сході залишилася без захисту. У 2006–2011 рр. держпрограма розвитку ЗСУ також передбачала додаткове скорочення армії. За рік до її впровадження Міністерство оборони визнало, що основні заходи не виконувалися належним чином, і експерти дійшли висновку, що програма не змогла збільшити бойовий потенціал, передбачений програмою [14].

Спогади керівників відомств України, які власне брали участь у прийнятті ключових рішень щодо військової сфери, показують різні аспекти створення збройних сил України. Позитивний досвід і досягнення в перші роки створення ЗСУ були розглянуті першим міністром оборони. У своїх спогадах колишній начальник Головного (з 5 лютого 1994 р. – Генерального) штабу описав створення Збройних сил України. Вони також містять спомины першого заступника начальника Головного штабу ЗСУ (1991–1993) [37, с. 50–53].

Колишній Міністр оборони України К. Морозов згадував про особливості військового будівництва з 1991 по 1995 рік, він відзначив значні структурні зміни. Зокрема, він прийшов до висновків, що система бойового управління була відключена від колишнього союзного командного пункту (за винятком військових частин, особовий склад яких не присягав Україні), а також було оновлене командування військових округів відповідно до прийняття присяги [24, с. 418–427]. На початку вони організаційно та адміністративно

підпорядковувалися Міноборони. З 1994 року вони підпорядковуються Генеральному штабу Збройних сил України. Тим не менш, відсутність функціонального командування, що стало предметом розмов у військових колах, призвела до затримки в розробці структури об'єднань (штат і організація), з'єднань і частин. Командування сухопутних військ було створено Президентським указом №368/96 від 23 травня 1996 р. [45]. Мета – покращення оперативного керівництва, підвищення боєготовності та вдосконалення структури ЗСУ [1].

Матеріали ЗМІ необхідні переважно заради надання коментарів конкретних політиків, військових, відомств щодо тих чи інших подій, пов'язаних із процесами трансформації Збройних Сил України. Особливо такі джерела були використані при аналізі зовнішніх впливів на розвиток ЗСУ. Наприклад, саме завдяки матеріалам преси прийшли до висновку, що так звані «протести проти навчань Україна–НАТО» були фіктивними, організованими представниками Партії регіонів, яка, ставши правлячою за кілька років, сама організувала ті ж навчання, вже без таємничого «народного гніву». Джерела ЗМІ підтвердили припущення автора дослідження, що загалом, навчання Sea Breeze стали важливою можливістю для України посилити свій військовий потенціал, зміцнити партнерство з союзниками та продемонструвати свою відданість регіональній безпеці та стабільності [32; 56–64].

Отже, джерела з історії розвитку ЗСУ у 1991–2014 рр. є доступними та багатограними. Становлення в Україні демократичного ладу зробило можливим отримання істотної кількості джерел особового походження, у яких індивіди, що були безпосередньо знайомі з процесами розвитку ЗСУ повідомляють про своє бачення проблем, негараздів і успіхів трансформацій в армії, флоті, повітряних силах. Демократичний лад та розвиток діджиталізації також зробив доступними законодавчі акти, міжнародні договори, діловодні документи, що розкривають розвиток ЗСУ. Недоступними є лише документи під грифом «секретно», які стосуються воєнної таємниці.

Таким чином, тема трансформації ЗСУ отримала відображення в низці різноманітних робіт з історіографії, що розкривали ті чи інші елементи ЗСУ на різних етапах історії їх розвитку. Роботам характерні як позитивізм, так і критика, яка є можливою з багатою джерельною базою, що існує в демократичній Україні. Залишається важлива ніша в українській історіографії: показати, які ж саме трансформації сталися із ЗСУ з 1991 по 2014 рр., що перетворили одну з найбільших армій у Європі у де-факто недієву силу, якій довелося реформуватися та оновлюватися в ході розвертання проти неї гібридної війни, незважаючи на існування успішних окремих одиниць, що і до 2014 р. брали участь у міжнародних операціях, навчаннях НАТО, мали досвід та вишкіл. Саме тому для дослідження важливі не лише матеріали про формальні зміни у ЗСУ, а й дані, що пов'язані з інформаційною компонентою гібридної війни РФ проти України, які мали на меті послабити ЗСУ. Це дасть можливість відповісти на питання: як ЗСУ були послаблені до 2013 р., незважаючи на позитивні трансформації?

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

2.1 Утворення та розвиток Збройних Сил України у 1991–1996 рр.

До кінця 1991 року на території України після розпаду СРСР залишилося стратегічне військове угруповання, що складалося з трьох військових округів (Прикарпатського, Київського та Одеського) та Чорноморського флоту.

На території України було розміщено низка армій СРСР: 3 загальновійськові, 2 танкові, 1 армійський корпус, 4 повітряні армії, 1 армія протиповітряної оборони, 1 (43-а) ракетна армія стратегічних ядерних сил, а також Чорноморський флот СРСР (понад 850 кораблів). Загальна кількість військовослужбовців становила близько 980 тисяч; понад 9 тисяч танків, понад 11 тисяч броньованих машин піхоти, близько 3 тисяч літальних апаратів, 900 вертольотів, та понад 850 кораблів. Україна також мала значну кількість озброєння та військової техніки, включаючи командирські броньовані машини, розвідувальні машини, артилерійські установки, тактичні ракетні комплекси та інше. На момент проголошення незалежності Україна одразу ж стала ядерною державою, отримавши третій за США та Російську Федерацію ядерний арсенал. На озброєнні були оперативно-тактичні комплекси Р-300 та тактичні комплекси «Точка», які могли нести ядерні заряди. Також було понад 240 стратегічних бомбардувальників, зокрема унікальні стратегічні важкі бомбардувальники Ту-95МС та Ту-160. Загальна вартість військового майна станом на 1991 рік становила орієнтовно 89 мільярдів доларів США [28].

Наразі, перевірити реальну загальну вартість військового майна Збройних Сил України після розвалу СРСР не вбачається за можливе, однак така, хоча і приблизна оцінка, потрібна для розуміння масштабів катастрофи у ЗСУ.

За оцінкою більшості військових фахівців, цей потенціал був достатнім для створення потужних національних Збройних Сил, розв'язання соціальних питань, у тому числі – забезпечення житлом військовослужбовців. Як вважали тоді, продаж надлишкового майна, зброї, техніки дозволили б отримати кошти для реформ у ЗСУ. Насправді ж несистемне скорочення ЗСУ, їхніх військових

частин, особового складу, а також озброєння та техніки, призвело до поступового зниження в ЗСУ боєздатності, втрати Україною обороноздатності.

Варто відзначити, що у період 1991–1994 рр. були закладені основи створення незалежних Збройних Сил України. Для керування військовою сферою створили Міністерство оборони України, Головний (пізніше Генеральний) штаб ЗСУ, самі Збройні Сили України були поділені на види. Система управління ЗСУ, система підготовки і забезпечення сил у зазначений період також отримала конкретне висвітлення у нормах права. Однак мали місце рішення та дії вищого військово-політичного керівництва держави, які призвели до значного зниження обороноздатності держави, втрат військового майна, а також шкоди економічним та політичним інтересам України [16].

Зазначений період можна назвати не менш трагічним в історії будівництва Збройних Сил України, за період правління Януковича В. Ф., коли оборонна сфера знаходилася під керівництвом громадян РФ, які, ймовірно, працювали на шкоду обороноздатності держави, з огляду на наслідки їхньої діяльності, в інтересах РФ. Так само, на початку 1990-х рр. велика частка потенціалу обороноздатності була втрачена через дії представників президентської адміністрації, які цінували швидкі успіхи на перемовинах більше за довгострокові питання стратегії з оборони країни. Саме через це Україна втратила велику частку флоту заради «ліквідації боргів за газ».

Так чи інакше, Верховною Радою України у найкоротші строки прийняті закони та постанови, які встановлювали і визначали військову організацію незалежної держави. Зокрема, 24 серпня 1991 р. прийнято постанову ВРУ «Про військові формування в Україні». Цією постановою розпочато формування Збройних Сил України з підпорядкування всіх військових формувань, дислокованих на території України, Верховній Раді України та утворення Міністерства оборони України. Відбулась інституціоналізація ЗСУ, при чому в той момент, коли багато хто у ВРУ ще був не впевнений у скорому розпаді СРСР. Пізніше, Указом Президії Верховної Ради від 07 жовтня 1991 р. «Про підпорядкування Україні дислокованих на її території військових частин і

підрозділів залізничних військ СРСР, військ урядового зв'язку КДБ СРСР і Цивільної оборони СРСР та військової техніки і майна Міністерства оборони СРСР, переданих безоплатно навчальним організаціям Товариства сприяння обороні України» [47] було вирішено питання підпорядкування [42, с. 547–548].

11 жовтня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Концепцію оборони та розвитку Збройних Сил України. Цей документ окреслив план поступового перетворення України на нейтральну та без'ядерну державу, яка не вступатиме до військових блоків. Україна зобов'язалась дотримуватися всіх угод та договорів щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Концепція визначала, що Збройні Сили України складаються з трьох видів та будуються «за принципом розумної достатності». Виходячи з фінансово-економічних можливостей і того, що Збройні Сили України повністю фінансуються з державного бюджету України, чисельність усіх військ у складі ЗСУ визначалася на рівні 0,8–0,9% від загальної чисельності населення країни, тобто на той момент 400–420 тис. осіб. Згідно з визначеним порядком, питання законодавчого регулювання у сфері оборони, національної безпеки та військового будівництва було покладено на Верховну Раду України. Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України призначався Президент України (до його обрання цю функцію виконує Голова Верховної Ради України) [16, с. 74–78].

Концепція передбачає створення Ради оборони України, яка буде вищим державним органом, що відповідає за керівництво обороною та безпекою країни. Її завданням стане розробка основних напрямів воєнної політики та військового будівництва. Окрім того, чітко визначено місце Міністра оборони України та Головного штабу Збройних Сил у системі органів військового управління. Верховна Рада України також постановила створити Раду оборони України (майбутню Раду національної оборони України), затвердила її особовий склад, а також Положення про Раду оборони України [16, с. 74–78].

06 грудня 1991 р. Верховна Рада України приймає закони – «Про оборону України» і «Про Збройні Сили України». Закон «Про оборону України» ґрунтувався на принципах мирного співіснування з усіма країнами, незалежно

від їх політичного та економічного устрою. Відповідно до принципу оборонної достатності, Закон окреслював загальні засади оборони України, правові основи діяльності державних органів влади та управління щодо забезпечення обороноздатності держави, а також положення, що стосуються воєнного стану, мобілізації та територіальної оборони. Окремий розділ Закону був присвячений Збройним Силам України [16, с. 78].

Згідно з вищезгаданими законами, Збройні Сили України є військовою державною структурою, основним завданням якої є озброєний захист незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України. Діяльність ЗСУ ґрунтується на таких принципах:

1. ЗСУ підпорядковуються Конституції та законам України;
2. ЗСУ підзвітні органам законодавчої та виконавчої влади;
3. командування ЗСУ здійснюється за принципом єдиначальності, але важливі рішення приймаються колегіально;
4. всі громадяни України чоловічої статі, які відповідають вимогам, зобов'язані нести військову службу;
5. професійна військова служба в ЗСУ має бути добровільною;
6. в ЗСУ підтримується сувора військова дисципліна;
7. діяльність ЗСУ є гласною, за винятком випадків, коли це може зашкодити державній або військовій таємниці;
8. ЗСУ не мають бути пов'язаними з жодною політичною партією;
9. держава гарантує військовим соціальний та правовий захист.

Ці принципи визначають соціально-політичні та організаційні основи будівництва та функціонування ЗСУ. Вони відображають їхню соціальну природу та характер як армії правової демократичної держави.

20 листопада 1991 р., рішенням Кабінету Міністрів України під номером 321 було прийнято Тимчасове положення про Міністерство оборони України, яке затвердило кількість працівників у центральному апараті Міністерства на рівні 248 осіб (з них 216 – військовослужбовці). Було дозволено мати 5 заступників Міністра оборони, включаючи двох перших, а також утворити

колегію Міністерства, склад якої становив 11 чоловік. З 3 січня 1992 року почався процес прийняття добровільної присяги на вірність народу України військовослужбовцями, розташованими на території України. Спочатку планувалося завершити його до 20 січня, але пізніше термін був продовжений до 31 січня, а сам процес тривав навіть довше [16, с. 79–80].

Указом Президента України від 5 квітня 1992 р. під номером 209 відбулася спроба створити органи управління Військово-Морськими Силами України на базі Чорноморського флоту, але ця ініціатива була припинена 10 квітня 1992 р. до розподілу флоту між РФ та Україною [48].

25–26 червня 1992 р. відбулося засідання колегії Міністерства оборони України з питання «Про хід створення Збройних Сил України і завдання щодо якісного формування з'єднань і частин на першому етапі військової реформи». На цьому засіданні були чітко визначені завдання та уточнений план реформування військових підрозділів до 1995 р. В середині червня 1992 р. Верховна Рада України ратифікувала Договір про звичайні збройні сили в Європі, який встановлював максимальні рівні озброєння і військової техніки для України. Згідно з цим договором кількість танків повинна була скоротитися до 5300 одиниць, бойових броньованих машин – до 2400 одиниць, бойових літаків – до 477 одиниць [38].

Постановою Верховної Ради України затверджено Воєнну доктрину України від 19 жовтня 1993 р. (№ 3529-XI). Згідно із положеннями Воєнної доктрини вбачалося таке [52]:

1. Україна вважає, що не є потенційним противником жодної держави;
2. Україна є проти розміщення іноземних військ на своїй території;
3. Україна дотримується позаблокового статусу;
4. Україна продовжує дотримуватися скорочення військ і звичайних озброєнь на основі відповідних міжнародних угод, а також має намір у майбутньому стати без'ядерною державою;
5. Україна підтримує ідею про всеохоплюючі системи «універсальної та загальноєвропейської безпеки», пов'язує з ними свою національну безпеку.

Згідно Указу Президента України від 28 січня 1993 р., почалося створення єдиного виду Збройних Сил України – Військ Повітряної оборони на базі Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил України [49]. Лише за два роки, 20 квітня 1995 р., згідно Указу Президента України, відновлено в їхньому складі Війська Протиповітряної оборони в структурі Збройних Сил України [33, с. 8–13].

У 1993 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин. Підписанти: Міністерство оборони України та Департамент оборони Сполучених Штатів. За умовами цього договору, щоправда через 4 роки після підписання, почали проводитися міжнародні тренування Sea Breeze [57; 58].

26 січня 1996 р., Рада національної безпеки та оборони розглянула проект Концепції реформування Збройних Сил України, що передбачала подальше значне скорочення військ, ліквідацію військових округів та перехід на оперативно-територіальну систему будівництва ЗСУ, принципи регіонального комплектування особовим складом тощо. Згідно Указу Президента України від 23 травня 1996 р., в складі ЗСУ формується командування Сухопутних військ, що підпорядкувало органи управління та військові округи з військами [49].

Разом з тим, початковий період розвитку ЗСУ характеризувався:

1) значним скороченням чисельності Збройних Сил України за рахунок розформування частин (455 000 у 1993 р., понад 300 000 військовослужбовців було скорочено до 400 000 на кінець 1995 р.);

2) значним скороченням чисельності особового складу Збройних Сил України за рахунок розформування частин. Таке скорочення потребувало додаткових фінансових ресурсів на виплату пенсій та забезпечення житлом, але відповідало прийнятій Концепції оборони та будівництва Збройних Сил України, яка передбачала, що чисельність військ (частин) має становити 0,8–0,9 відсотка від чисельності населення);

3) міжнаціональний рух військовослужбовців (у 1991–1994 рр. з України до інших країн виїхало близько 12 000 офіцерів та ад'ютантів, а повернулося на батьківщину понад 33 000 осіб, у тому числі 27 982 офіцери) [31, с. 199–201];

4) відсутність системного підходу та узгодженого планування у вирішенні проблем військового будівництва, головною проблемою збройних сил стала необхідність вирішення соціальних проблем, кількість яких постійно зростала; крім того, відбувалося різке скорочення збройних сил та утилізація застарілого озброєння, орієнтуючись на відсутність реальних воєнних загроз, без урахування тенденцій розвитку воєнно-політичної ситуації, які почали проявлятися на початку 1990-х років (претензії РФ на Севастополь і Крим);

5) відсутність обґрунтованої програми реформування Збройних Сил України, відсутність чіткого мандату на воєнний розвиток та невідповідність структури, чисельності, підготовки і дислокації збройних сил новим геополітичним реаліям та соціально-політичній і економічній ситуації в країні;

6) ухвалення рішення та реалізація заходів з ядерного роззброєння, зокрема, відмова від стратегічних і тактичних ядерних озброєнь;

7) внаслідок приєднання до Європейської конвенції про звичайні збройні сили безконтрольний розпродаж військової техніки та майна баз, складів і арсеналів Збройних Сил України, продаж техніки за межі України, а також захоплення, передача в оренду та продаж майна колишнього Міністерства оборони СРСР, що створює умови для поступового та систематичного зниження боєздатності Збройних Сил України;

8) значне недофінансування потреб оборони, погіршення соціального захисту військовослужбовців (на певному етапі дійшло до того, що військовослужбовцям, які проходять службу за контрактом, було дозволено займатися підприємницькою діяльністю у вільний від служби час, і, за наявної інформацією та матеріалами досліджень, деякі з них «поєднували» переваги служби та підприємницької діяльності (головне – посилення обороноздатності);

9) рішення вищого військово-політичного керівництва держави про розподіл Чорноморського флоту колишнього Радянського Союзу 50 на 50 між

Україною та Російською Федерацією. За цим слідувало рішення про передачу частини (50%) флоту, що належала Україні, Російській Федерації в рахунок погашення її боргів перед РФ (в основному за постачання природного газу), що призвело до втрати найбільш боєздатної частини флоту;

10) рішення воєнно-політичного керівництва держави про передачу Росії військової техніки та майна військових частин;

11) суттєве скорочення оборонних замовлень та значне обмеження фінансування розробки нових зразків озброєння та військової техніки;

12) започаткування масштабної програми трансформації оборонної промисловості, переорієнтація частини потенціалу ВПК на потреби економічного та соціального розвитку [17, с. 121–129].

Отже, у цей період перед молодого державою постала складна проблема розбудови та реформування національних збройних сил України. Враховуючи, що військова агресія РФ проти України, яка розпочалася у 2014 р., не була відразу відбита, то не буде перебільшенням висновки про те, що проблеми, з якими стикнулися у період створення ЗСУ були «корінними», далекосяжними. Від початку існування ЗСУ втрачені шанси з повною «українізацією» флоту, ППО та повітряних сил залишилися вагомим тягарем для боєздатності.

2.2 Перші спроби реформ і модернізації ЗСУ в 1997–2004 рр.

Період кінця 1990-х рр. характеризується вдосконаленням нормативно-правової бази у сфері національної безпеки, зокрема військової, формуванням нової структури ЗСУ та спробами створити ефективну систему управління обороною. Було зупинено хаотичний та неконтрольований продаж зброї, проте виникли проблеми, пов'язані з необ'єктивною оцінкою майна. Крім того, у цей період необ'єктивно визначаються реальні загрози безпеці України у військовій сфері, зокрема територіальні претензії РФ щодо м. Севастополь, незавершеність демаркації кордону з РФ, не виправдані вимоги щодо поділу флоту та агресивна

політика стосовно військових моряків, які присягнули на вірність Україні. Продовжується скорочення чисельності ЗСУ і зниження їхньої боєздатності.

Конкретно, в січні 1997 р. Президент України затвердив Державну програму будівництва та розвитку Збройних Сил на період до 2005 р., яка передбачала оптимізацію структури та чисельності ЗСУ, реорганізацію військових округів та Північного оперативно-територіального командування в оперативні командування, перебудову системи управління, оперативного, тилового та медичного забезпечення військ. Головною метою програми було створення сучасної моделі ЗСУ за принципами оборонної достатності – оптимальних за чисельністю, мобільних, добре озброєних, всебічно забезпечених та навчених, здатних виконувати поставлені завдання без надмірного навантаження на державу [12].

Варто зазначити, що зі змісту Указу Президента України від 15 листопада 2000 р. №1237/2000 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2000 р. «Про хід виконання у 1997 – 2000 роках Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року» впливає, що через неповне виконання цієї програми в 1997 році та першому півріччі 2000 р., зокрема через фінансово-економічні проблеми, програма реформування ЗСУ була скоригована. Були вжиті заходи для її виконання, зокрема уряду було доручено забезпечити мінімальне цільове фінансування заходів, передбачених державною програмою, а також фінансування державних і цільових програм у сфері оборони [50].

Крім того, з 2001 року уряду було доручено забезпечити спрямування на закупівлю, утримання, експлуатацію, ремонт, технічне обслуговування озброєння та військової техніки і науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи 50% коштів, отриманих від реалізації озброєння, техніки та іншого майна, передбачених на потреби Міністерства оборони України, понад видатки загального фонду на національну оборону. Це демонструє, що саме вище військово-політичне керівництво держави в цей період послідовно здійснювало політику балансування утримання ЗСУ, їх скорочення та спроби вирішити

питання їх розвитку за рахунок скорочення військових частин і з'єднань, накопичуючи надлишкове майно, яке підлягало реалізації, з коштами від якого 50% спрямовувалось на озброєння, а решта – на утримання ЗСУ [9].

21 січня 1997 р. Указом Президента України затверджено положення «Про Міністерство оборони України» та «Про Генеральний штаб Збройних Сил України». Положення розмежували функції та повноваження цих органів управління та забезпечення війська [51].

Зокрема, з новим положенням «Про Генеральний штаб Збройних Сил України» значно розширилися повноваження Генерального штабу щодо планування оборони країни та оперативного управління всіма військовими підрозділами України. Також Генеральний штаб ЗСУ отримав право контролювати виконання завдань з організації оборони країни всіма військовими підрозділами. Згідно з новим положенням «Про Міністерство оборони», були уточнені повноваження цього відомства. Передбачено механізми запобігання неузгодженим діям вищого керівництва ЗСУ, встановлено персональну відповідальність Міністра оборони перед Президентом України, РНБО та КМУ, а начальника Генерального штабу ЗСУ – перед Радою національної безпеки і оборони України та Міністром оборони. Також зазначено про спільне видання Міністром оборони та начальником Генерального штабу ЗСУ наказів і директив щодо будівництва та розвитку Збройних Сил, їхньої бойової і мобілізаційної готовності, підготовки тощо [15].

У 1997 р. вперше було проведено стратегічне планування оборони України та затверджено Стратегічне рішення щодо використання Збройних Сил Президентом України. З 1998 р. була впроваджена нова система військово-адміністративного поділу території України – оперативні командування замінили військові округи. Операційно-стратегічні об'єднання стали постійними структурами для виконання оперативних, мобілізаційних та територіальної оборони завдань як у мирний, так і в воєнний час, а також забезпечення військових підрозділів у їхніх територіальних межах [15].

Згідно з поданням Президента України Леоніда Кучми, 22 грудня 1998 р. Верховною Радою України було ухвалено постанову, що визначала граничну чисельність ЗСУ [27, с.121–129]:

1. На 31 грудня 1998 року: 420 тисяч осіб (з них 320 тисяч військовослужбовців та 100 тисяч працівників).

2. На 31 грудня 1999 року: 400 тисяч осіб (з них 310 тисяч військовослужбовців та 90 тисяч працівників).

Ця реформа знаменувала собою важливий крок у розвитку Збройних Сил України, спрямований на підвищення їх боєздатності та адаптацію до нових викликів та загроз.

У цілому, 1998 р. ознаменувався створенням нових структурних елементів Збройних Сил України:

1. Сили стримування, призначені для запобігання агресії та недопущення розширення збройного конфлікту.

2. Мобільні сили (сили швидкого реагування), здатні швидко й ефективно реагувати на загрози та виклики.

3. Військові частини прикриття державного кордону, відповідальні за охорону й оборону рубежів країни.

У березні 1999 року Верховна Рада України затвердила Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Статут вартової та гарнізонної служби Збройних Сил України, а також Дисциплінарний і стройовий статuti. Ці статuti визначають обов'язкові положення та правила військової служби, які визначають повсякденне життя, навчання та бойову діяльність Збройних Сил України. Вони також визначили права військовослужбовців, обов'язки командирів і начальників та інші питання організації та діяльності війська.

У 2001 р. Указ Президента України Л.Кучми затвердив правила проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців. Ці правила регулюють проходження курсантами вищих військових закладів, офіцерами, прапорщиками, мічманами, солдатами строкової служби та/або служби за контрактом, а також проходження навчання військовій справі.

У 2001 р. ВРУ прийняла Закон України «Про розвідувальні органи України», який визначив, наскільки важливо для державної безпеки створити правові основи організації та діяльності органів, які здійснюють розвідувальну діяльність, і забезпечити контроль і нагляд за їх діяльністю [42, с. 547–548].

У 2002 р. були прийняті закони «Про військову службу правопорядку Збройних Сил України», які мали на меті запобігти та припинити зловживання військовим правом. Крім того, у 2002 р. Президент України видав Указ «Про Державну програму переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом». Цей указ встановив процедуру проходження військової служби за контрактом і покладено початок переходу ЗСУ до залучення військовослужбовців на контрактній основі [42, с. 549].

Верховна Рада України ухвалила важливі закони протягом 2003 р., такі як «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави». У 2004 р. також були прийняті законодавчі акти, які мали вирішальне значення для захисту, зокрема [52]:

1. Закон України «Про внесення змін до статті 3 Закону України «Про збройні Сили України», який визначив три різні типи військових структур.
2. Закон України «Про організацію оборонного планування», який встановив юридичні та організаційні основи планування оборони в Україні.
3. Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України», який визначив загрози національній безпеці України у воєнній сфері, а також відповідні завдання для Збройних Сил України та інших військових формувань.

Воєнна доктрина 2004 р. містила положення про те, що Україна повинна проводити політику євроатлантичної інтеграції з метою вступу до НАТО. Проте наступного місяця Л. Кучма вніс зміни до Воєнної доктрини своїм Указом від 15 липня 2004 р. No 800/2004, змінивши формулювання: поглиблення відносин з НАТО. Відповідно до Воєнної доктрини 2004 р., Україна мала зміцнити зовнішні гарантії національної безпеки та протидіяти виникненню нових загроз

стабільності в країнах Центральної та Східної Європи. Відповідно, інтереси нацбезпеки вимагали посилення відносин з НАТО та ЄС як гарантів безпеки та стабільності в Європі. Україна повинна була активізувати свою інтеграцію до ЄС, фігурувала як держава-член ООН та ОБСЄ, партнер НАТО, учасник Ради євроатлантичного партнерства та програми НАТО «Партнерство заради миру». У доктрині було зазначено, що Україна усвідомлює свою відповідальність за збереження міжнародного миру та безпеки, і активно бере участь у заходах і операціях багатонаціональних сил за рішенням Ради Безпеки ООН для запобігання конфліктам і розв'язання їх [52].

Отже, положення доктрини визначили, що метою оборони України є підготовка держави до збройного захисту та власне захист у разі збройної агресії чи збройного конфлікту. Доктрина також визначила, що широкомасштабне застосування зброї проти України є малоімовірним у найближчій перспективі, хоча й не неможливим.

Міністерство оборони провело стройовий огляд військ ЗСУ у 2004 р., за результатами якого був затверджений Стратегічний оборонний бюлетень України, як один із основних документів для планування оборони країни. Відповідно, Президент України Л. Кучма затвердив Держпрограму розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр., яка мала на меті вирішити тодішні проблеми розвитку ЗСУ [30].

Також протягом цього періоду були відчужені або передані об'єкти інфраструктури Збройних Сил України на користь різних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також їх втрата. Наприклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2000 р. No 321-р «Про передачу майна аеродромно-технічного комплексу «Авіаційна база Узин» було схвалено пропозицію Національного координаційного центру та Міноборони про передачу будівель, споруд і майна аеродрому та військових містечок No 1, 3 аеродромно-технічного комплексу «Авіаційна база Узин», які вивільняються із складу Збройних Сил України. якому покладено завдання співпрацювати з Мінекономіки та Міноборони, щоб гарантувати, що

аеродромно-технічний комплекс «Авіаційна база Узин» працює за призначенням. Рахункова палата України виявила, що Національний координаційний центр не виконав своїх обов'язків. Замість створення вантажного аеропорту комплекс фактично зруйновано, а також зруйновано казарми підвищеної готовності № 177, 178, 179, приміщення штабу 2-го авіаційного полку і парк батальйону авіаційно-технічного обслуговування.

Обговорюючи позитивні зовнішні впливи на трансформацію ЗСУ в розглянутий період, варто звернутися до початку активної співпраці з НАТО. У кінці серпня 1997 р. відбулися перші спільні з Україною навчання НАТО Sea Breeze. Їх проводили на полігоні «Широкий лан» у півдні Миколаївщини та поблизу Донузлаву в Криму. Морська фаза відбувалася в північно-західному регіоні Чорного моря. Сім країн взяли участь у командно-штабних навчаннях. У командно-штабних навчаннях взяли участь 7 країн. Відтоді, в Чорному морі щорічно проводяться міжнародні навчання «Сі Бриз». Однак у 2000, 2003, 2006 та 2009 роках були винятки через різні політичні обставини (зокрема, через те, що депутати Європарламенту повинні були прийняти рішення про в'їзд іноземних військ) [60; 61]. У 2007 році тисячі військовослужбовців з 11 країн взяли участь у ювілейному «морському бризі», який тривав понад 3 тижні. Пізніше, у 2008, 2011 та 2012 роках у навчаннях взяли участь 17 країн [32].

Можемо стверджувати, що протягом цього періоду часу відбулася значна трансформація як у структурі Збройних Сил, так і в системі їх управління. Це стало можливим завдяки впровадженню «Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України протягом 2001–2005 рр.», а також прийняттю низки важливих законів та ухваленню інших актів щодо організації оборони та захисту національних інтересів у військовій сфері. Зокрема, було розпочато оборонне планування та впроваджено функціональний принцип побудови та застосування Збройних Сил; було розподілено повноваження та функції між Міністерством оборони України та Генеральним штабом ЗСУ. За програмою створювалися Об'єднані сили швидкого реагування, Основні сили оборони та Стратегічні резерви як функціональні структури ЗСУ. Об'єднані сили швидкого

реагування отримали пріоритет у формуванні. Крім того, протягом цього періоду були прийняті додаткові закони, які щорічно скорочували військову чисельність. На 2005 р. ця гранична чисельність становила 245 000 осіб, з яких 180 000 були військовослужбовцями [50–52].

Серед аспектів трансформації військової сфери України в кінці 1990-х – на початку 2000-х рр., ключовими вбачаються наступні:

1) продовження зменшення чисельності ЗСУ. З 1997 р. їхня чисельність становила 455 000 осіб, з них 180 тис. військовослужбовців, до 245 000 осіб у 2005 р., що становить зменшення на 210 тис. осіб;

2) багаторазова передача військового майна як до державних, так і до приватних компаній, а також його втрата – це включає передачу земельних ділянок для інвестицій, оренду зразків військової техніки приватним компаніям, масове вивільнення військових містечок і передачу фінансових ресурсів військовим органам державної та місцевої влади, які згодом ставали об'єктами конфіскації;

3) призупинення розподілу колишнього Чорноморського Флоту СРСР між Україною та Російською Федерацією з підстав, які Тимчасова слідча комісія не перевірила, і фактично Україна отримала неповну частку обіцяного флоту в обмін на погашення заборгованості за енергоносії;

4) здійснюється значне списання суден і кораблів, які Україна все ж отримала в результаті розподілу колишнього Чорноморського Флоту СРСР між Україною та Росією – це свідчить про те, що судна, які були прийняті до складу ВМС на час розподілу, не були придатні для подальшого використання;

5) здійснюється включення до переліку надлишкового військового майна, що підлягає продажу, включаючи велику кількість кораблів, суден, літаків, озброєння та військової техніки, а також запчастин до них відповідно до наявного попиту на них: майно реалізується за залишковою вартістю, а потім нові власники реалізують його за ринковими цінами;

6) було виявлено незаконне використання військового майна, у тому числі передачу його під час розрахунків з Росією за кредити та енергію;

7) в оборонно-промисловому комплексі України загострюються проблеми, викликані, зокрема, недостатнім фінансуванням ЗСУ, цілі підприємства практично не виконують оборонні замовлення.

Аналіз подій, які відбулися протягом цього періоду, а також положень Воєнної доктрини України показав, що керівні документи вказували на те, що у воєнній сфері немає реальних загроз національній безпеці України. Це не відповідало реальній воєнно-політичній (воєнно-стратегічній) ситуації, яка склалася в Україні та навколо неї, особливо в Криму. Отже, реальний рівень загроз безпеці України, пов'язаних із політик

Таким чином, процес системного зниження боездатності Збройних Сил України посилюється в результаті продовження необґрунтованого скорочення чисельності Збройних Сил і багатьох видів озброєння, які в подальшому не завжди були предметами міжнародної передачі товарів військового призначення.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

3.1 Реформи та функціонування ЗСУ в 2005–2009 рр.

У квітні 2005 р. Президент В. А. Ющенко вніс зміни до Воєнної доктрини України, уточнивши стратегічну мету України: «Виходячи з того, що НАТО і ЄС є гарантами безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях». Хоча і раніше, за президентства Л. Д. Кучми, Україна заявляла про євроінтеграційні амбіції у 1997, 2000 та 2002 рр., а також стала найактивнішим учасником програми «Партнерства заради миру» НАТО та союзником США в Іракській війні, але саме перемога на виборах В. А. Ющенка знаменувала перехід від «багатополярності» до курсу на ЄС і НАТО. Однак дискусія щодо актуальності одного чи більше з цих шляхів стала ключовою в українському політикумі. Не могла ця політична дискусія не вплинути на трансформації військової сфери України.

У ході своєї президентської кампанії В. А. Ющенко, незважаючи на здебільшого пронатовську риторику, розкритикував участь України в операції в Іраку та пообіцяв вивести їх з території країни. Це, зрештою, і відбулася, склавши неабиякі проблеми для польського контингенту, який спільно з Україною здійснював операції на території країни. Для запобігання повторної активізації використання ЗСУ у закордонних операціях було прийнято рішення оновити в черговий раз Воєнну доктрину України. Завдання «глибокого реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів» було визначено як «одним з найважливіших пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики», як і в попередній версії Воєнної доктрини. Крім того, доктрина чітко та об'єктивно визначила воєнно-політичні ризики та виклики, які підвищують ризик використання зброї проти України. Україна вважає, що збройна агресія, яка може призвести до локальної або регіональної війни, в середньостроковій перспективі є малоімовірною, і що широкомасштабне застосування зброї проти неї є можливим у найближчій

перспективі, незважаючи на очевидні загрози, які були визначені в доктрині та інформації від розвідувальних органів щодо планів Росії [10].

Крім того, 17 березня 2005 р. було прийнято Закон України «Про чисельність Збройних Сил України на 2005 рік», який передбачав граничну чисельність ЗСУ на рівні 245 000 осіб, включаючи 180 000 військовослужбовців. У цей період було започатковано впровадження Держпрограми розвитку ЗСУ на 2006–2011 рр. Мета програми полягала в тому, щоб вирішити проблеми, пов'язані з реформуванням системи управління Збройними Силами України, впровадженням трьох нових організаційно-штатних структур, модернізацією та придбанням нових зразків зброї та військової техніки, а також забезпеченням соціального захисту військовослужбовців та їхніх родичів. Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр. передбачила створення єдиного виду Збройних Сил: Повітряних Сил через об'єднання Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил та трьох повітряних командувань: «Захід», «Південь», «Центр», а також тактичної групи «Крим» [34, с. 3–10].

Головні командування видів Збройних Сил України були переформовані в командування видів, що призвело до зміни їхньої чисельності та структури. Західне та Південне оперативні командування залишилися в трьох оперативних командуваннях, а оперативне командування Північного було переформовано в Територіальне управління «Північ». Статус командувань був зменшений з рівня оперативного об'єднання до рівня оперативно-стратегічного об'єднання. Командування сил підтримки було створено для централізації системи оперативного (бойового) та матеріально-технічного забезпечення. Його складається з понад п'ятдесяти частин і підрозділів [34, с. 8].

На реалізацію програми планувалося витратити приблизно 73,4 млрд. грн. (на утримання ЗСУ – 60,5%, підготовку – 11,9%, розвиток ОВТ та інфраструктури – 20,8%, реформування – 6,8%). Однак було виділено 55,5 млрд. грн., що становило 75,6% від запланованих витрат, що призвело до скорочення видатків на бойову підготовку та оновлення техніки [34, с. 10].

Недостатнє фінансування програми значно вплинуло на результати її реалізації. На практиці виявилось, що під час програми якісні показники Збройних Сил все більше відставали від змін у сфері оборони провідних держав світу через швидкий розвиток систем колективної безпеки та інформаційних технологій. Крім того, військове керівництво показало, що прогнози не відповідали реальним економічним показникам держави.

Однак, фінансування призвело і до низки позитивних реформ для військової сфери, а саме перегляду розмірів грошового забезпечення для різних категорій військовослужбовців і надання більших сум. На початку президентування В. А. Ющенка відмічається незначне підвищення рівня підготовки Збройних Сил, а також виконання планів, програм водіння, стрільб, льотної підготовки з'єднань і військових частин зі складу Об'єднаних сил швидкого реагування протягом 2005–2006 рр. Однак через вищезгадане обмежене фінансування на підготовку та реформування цих заходів (передбачалося 9,9–15%) це не призвело до значних змін у підготовці ЗСУ, але принаймні продовжується підготовка військовозобов'язаних осіб [33, с. 5].

Станом на кінець 2005 року в Збройних Силах України служило 245 тис. солдатів (0,52% від населення), з яких 180 тис. були військовослужбовцями. Сухопутні війська становили 40%, Повітряні війська – 24%; Військово-Морські Сили – 8%, а органи військового управління, військові навчальні заклади та установи становили 28% від загального співвідношення Збройних Сил [53].

Тим не менш, в огляді цього періоду найважливіше звернути увагу на спробу зменшити кількість війська, яке знаходиться під загрозою для національної безпеки та оборони. Відповідно, у серпні 2006 р. Міністерством оборони України було внесено проект «Про чисельність Збройних Сил України на 2007–2011 роки»: скорочення складу армії до 143 тис. осіб, з яких 116 тис. військовослужбовців. Це було пояснено тим, що необхідно скоротити 78 тис. осіб протягом п'яти років для оптимізації організаційно-штатної структури ЗСУ. Незважаючи на те, що Верховна Рада України не підтримала цю ідею, вона скоротила чисельність ЗСУ до 200 тис. осіб до 2005 року. Зважаючи на це,

законопроект передбачав, що кількість військовослужбовців ЗСУ мала б становити 0,27 відсотка від населення. Крім того, Міноборони запропонувало скоротити ЗСУ, чисельність яких не відповідала потребам оборони, незважаючи на обґрунтовані показники чисельності війська до населення. Так, країни-члени НАТО утримують показник чисельності війська від кількості населення на рівні 0,50 % (наприклад, Німеччина (0,46%), оскільки вони об'єднані в спільну систему колективної безпеки, а деякі країни члени НАТО утримують вищий показник (наприклад, Туреччина (0,81%), Франція (0,55%)) [53]. Продовжувалося скорочення особового складу ЗСУ (на 31 грудня 2005 р. списочна чисельність ЗСУ становила 245 тис. осіб, в тому числі 131,5 тис. військовослужбовців), скорочення на 45 тис. осіб (на 01 січня 2009 р. списочна чисельність ЗСУ становила 186 тис. осіб, в тому числі 131,5 тис. військовослужбовців, при цьому недокомплект становив 17 000 військовослужбовців, що призвело до кадрових проблем і передчасного рішення про повне скасування призову та переходу на контрактну армію [18].

Цей випадок, а також інші дані про скорочення військових частин, озброєнь і військової техніки, незважаючи на гарні заяви про те, що ЗСУ є сучасними та ефективними, можуть свідчити про дії керівників органів управління ЗСУ, які шкодять обороноздатності держави та знижують боєздатність Збройних Сил України.

У зв'язку з цим важливо пам'ятати спроби Президента України Віктора Ющенка інформувати населення та світове співтовариство про загрози національній безпеці України, а також про стан Збройних Сил України та обороноздатності держави, особливо в ході російської військової агресії проти Грузії у серпні 2008 року. Ним було виявлено, що Збройні Сили України недостатньо оснащені сучасним озброєнням і військовою технікою, а недостатнє фінансування призвело заходів щодо підвищення обороноздатності України. Звернемо увагу на те, що Указ Президента України від 10 січня 2009 р. No 2/2009 ввів в дію рішення РНБО від 26 вересня 2008 р. «Про

невідкладні завдання щодо підвищення обороноздатності України», який передбачав виконання таких заходів [53]:

1) визначено, що зміцнення обороноздатності є головним пріоритетом для КМУ та центральних відомств, а також вжиття практичних заходів щодо реалізації оборонної політики;

2) звернуто увагу Кабінету Міністрів України на незадовільний стан виконання повноважень, наданих Законом України «Про оборону України», а також виконання завдань, передбачених актами Президента України щодо забезпечення виконання державних програм (планів) з питань оборони, включаючи розвиток Збройних Сил України, інших військових формувань, розвиток озброєння та військової техніки;

3) було прийнято рішення вжити заходів щодо тимчасового скорочення кількості військовослужбовців Збройних Сил України та перехід на наймання військовослужбовців виключно за контрактом, залишивши можливість наймання військовослужбовців за призовом і за контрактом; для забезпечення діяльності та функціонування Збройних Сил України до 2011 р. необхідно набрати до 162 тис. військовослужбовців і до 50 тис. працівників; зміна Держпрограми розвитку ЗСУ на 2006–2011 рр. щодо чисельності Збройних Сил України до 2011 р. [30].

4) Кабінет Міністрів України повинен був подати до Верховної Ради України відповідні проекти «Про внесення змін до Закону України «Про чисельність Збройних Сил України на 2008 рік» і «Про чисельність Збройних Сил України на 2009 рік». «Про чисельність Збройних Сил України на 2008 рік» і «Про чисельність Збройних Сил України на 2009 рік», а також державну цільову програму створення пілотажної групи «Українські соколи» з метою формування позитивного іміджу Збройних Сил України та підвищення привабливості військової служби в суспільстві.

5) Міністерство оборони України взяло на себе наступні зобов'язання: до кінця 2008 року покращити організаційну структуру управління системою технічного забезпечення Збройних Сил України, зокрема, провести ремонт

(капітальний, середній) озброєння, військової та спеціальної техніки, а також розширити можливості їх ремонту та відновлення в з'єднаннях і військових частинах; подання пропозиції про внесення змін до Державної програми переходу ЗСУ до комплектування військовослужбовцями-контрактниками протягом двох місяців у встановленому порядку, з метою обмеження переходу до комплектування військовослужбовцями, які проходять службу за контрактом, до 2015 р.

Всі члени РНБО підтримали дії Президента України щодо покращення обороноздатності країни під час голосування за це рішення. Тимошенко Ю. В., яка обіймала посаду прем'єр-міністра України до березня 2010 р., утримувалася від голосування.

Вслід за рішенням РНБО відзначається відновлення озброєння та військової техніки. Однак через обмежене фінансування на розвиток озброєння та військової техніки на рівні 10% ці заходи не призвели до значних змін у забезпеченні ЗСУ оновленою технікою та озброєнням. У цей період відбувалися спроби відновити ракетний щит України шляхом розробки оперативно-тактичних ракет (проект «Сапсан», технічні напрацювання якого зараз використовуються у проекті під шифром «Грім»), також спроби створення високоточної зброї (проект під шифром «Квітник», ПТРК «Стугна»), а також розміщення на оборонних підприємствах державних оборонних замовлень нових зразків озброєнь, військової техніки та кораблів для потреб ВМС.

Для того, щоб забезпечити належні умови проходження військової служби, ЗСУ тимчасово перейшли на комплектування особовим складом на контрактній основі, але вже на початку 2009 р. стало зрозуміло, що це рішення було передчасним, оскільки не були створені умови для його виконання.

Міноборони страждало від нових корупційних скандалів:

1. відзначається прийняття управлінських рішень, які призвели до значних втрат Міністерства оборони, зокрема під час визначення порядку розрахунків за військовим майном за наданні послуги (військове майно

передавалося в якості розрахунків, а нові власники продавали його за цінами, які були щонайменше в десять разів вищими, ніж попередні власники);

2. відзначається масова передача земель оборони приватним компаніям для інвестиційного будівництва на умовах, які не відповідали інтересам держави та завдавали значних збитків;

3. звільняються великі військові містечка та їхні ресурси передаються іншим державним і місцевим органам влади, що призводить до зловживань у майбутньому;

4. відзначається, що озброєння та військова техніка були значно включені до переліку надлишкового військового майна, що пропонується до реалізації, у тому числі за критеріями наявного попиту на відповідні зразки озброєння та військової техніки, а також продаж їх посередникам за залишковими цінами, що дозволяє новим власникам реалізувати це майно на міжнародних ринках озброєнь за цілком ринковими цінами;

5. відзначається зняття з бойового складу деяких зразків озброєння та військової техніки, які згодом були передані на міжнародний ринок товарів військового призначення; це включає зняття з бойового складу Т-72 та зняття з бойового складу окремих засобів протиповітряної оборони України, зокрема зенітно-ракетних комплексів (ЗРК «Бук» і С300ПС), які згодом були виведені з державної власності.

Внаслідок таких дій Міністерства оборони, незважаючи на чітке законодавство, яке регулює питання безпеки та оборони України, а також процес реформування та будівництва Збройних Сил України, відбулося значне зниження рівня боєздатності Збройних Сил України. Це стало результатом масштабного, безсистемного, іноді безпідставного скорочення кількості наявного озброєння та військової техніки [10].

Незважаючи на реальні воєнно-політичні (воєнно-стратегічні) обставини, які склалися в Україні та навколо неї, аналіз подій, які відбулися протягом цього періоду, а також положення Воєнної доктрини України та інших документів у сфері національної безпеки та оборони, показав, що керівні

документи твердили, що немає реальних загроз національній безпеці України у воєнній сфері, і це після подій у Грузії (2008 р.), а також у АР Крим, зокрема після конфлікту на о. Тузла (2003 р.), незавершеність демаркації кордону з Росією та інші обставини, які свідчили про реальні загрози національній безпеці України у воєнній сфері. У зв'язку з політикою скорочення особового складу та масового віднесення військової техніки та майна ЗСУ до списків надлишкового майна, здається, що вищі військово-політичні керівники держави не достатньо об'єктивно оцінювали військово-політичну ситуацію на сході, південному сході та в Криму. Можливо, вони оцінювали ситуацію об'єктивно, але при цьому не забезпечували достатніх заходів для зміцнення боєздатності ЗСУ. За інформацією розвідувальних органів України, вони регулярно отримували дані про основні тенденції та події, які впливали на воєнно-політичну обстановку у світі та навколо України, включаючи зміни на прикордонних територіях, а також стан та діяльність Чорноморського флоту РФ, Південного військового округу ЗС РФ тощо.

За даними, керівництво розвідувальних органів України письмово та на постійній основі інформувало вищі посадові особи про дії РФ, зокрема про:

1. планування та потенційне втручання козацьких військ Росії у внутрішні справи України;
2. оцінки керівництвом Росії планів використання Збройних сил Росії для досягнення зовнішньополітичних цілей на територіях колишніх республік СРСР, в тому числі щодо України;
3. офіційні заяви вищих посадових осіб Росії щодо загрози військовій безпеці Росії через Євроатлантичний курс України, який характеризує Україну як недружню державу, разом із іншою інформацією, яка свідчить про плани Росії щодо України.

Крім того, згідно з інформацією, вищих посадових осіб держави попереджали про потенційні варіанти розвитку військового конфлікту, а саме: Росія може розпочати повномасштабну агресію проти України з проведенням

комплексної воєнної операції для оволодіння територією України або повернути її до сфери свого переважного впливу.

Доповіді розвідувальних органів надходили президенту України, міністру оборони, начальнику Генерального штабу та іншим посадовим особам у сфері безпеки та оборони, що вимагало від них, щоб вони, враховуючи обґрунтовану інформацію, швидко та адекватно реагували на збільшення загроз у військовій сфері з боку Росії.

Відбулося також Масове знищення інфраструктури, яка є стратегічно важливою для захисту держави:

- 1) руйнування потужного військового аеродрому в Стрию, що на Львівщині. Цей аеродром унікальний тим, що може приймати літаки різних типів, включно з Ан-225 «Мрія». У 80-х роках злітно-посадкова смуга була модернізована для використання в якості резервного місця посадки космічного корабля «Буран», але з 2009 року почалися демонтажі приміщень, складів, гаражів та іншого майна аеродрому;

- 2) знищення потужного військового аеродрому в Чорткові, що на Тернопільщині (у 2005 році Міністр оборони вирішив, що об'єкт не потрібний ЗСУ, і прийняв рішення розформувати частину А-3-92). За даними, об'єкт фактично був знищений, злітна смуга була демонтована, літаки, які ще могли літати (Су-24 і Су-25), були порізані на метал, залишки були розграбовані.

Для реформування війська було зменшено систему тилового забезпечення, військову освіту (за короткий час кількість вищих військових навчальних закладів і військових навчальних підрозділів було зменшено вдвічі з 60 до 31), а також вжито інші заходи. У результаті питома вага бойових з'єднань і військових частин знизилася до 47%, тоді як штаби, органи управління, військові частини і підрозділи логістики, військові навчальні заклади, адміністративні установи та організації становили до 53%.

Таким чином, з одного боку, у період 2005–2009 рр. проводилися заходи, спрямовані на реформування, підготовку та підтримку боєздатності ЗСУ, але з іншого боку, інформація про співпрацю з державами-партнерами, особливо в

Чорноморському регіоні, про те, що немає жодних загроз у воєнній сфері, тощо. Крім того, вживали заходи, які явно не сприяли підвищенню боєздатності ЗСУ, зокрема. Після тимчасового переведення ЗСУ на контрактну основу комплектування, екстериторіальний принцип не використовувався при виборі солдатів, особливо в зонах реальних загроз, таких як АР Крим, Донецька та Луганська області. Продовжувалося значне скорочення військового персоналу ЗСУ, а також зменшення кількості наявного озброєння та військової техніки, які неконтрольовано включалися до переліку надлишкового майна та згодом продавалися за залишковою вартістю. В цілому, на цьому етапі реформування та розвитку Збройних Сил України вищі керівники держави намагалися покращити нормативно-правову базу. На жаль, незважаючи на позитивні ефекти реформ (успішна участь українських військ у тренуваннях та міжнародних військових операціях), продовжувалася політика безсистемного скорочення особового складу, а також кількості озброєння та військової техніки Збройних Сил України через постійне недофінансування.

3.2 Розвиток ЗСУ в умовах зовнішніх впливів у 2010–2014 рр.

Початок 2010-тих рр. – це складний період для Збройних Сил України, що відзначається недооціненням вищим керівництвом держави та Міністерством оборони України, а також Генеральним штабом ЗСУ основних принципів національної безпеки. Цей період також характеризується свідомими діями, спрямованими на дезорганізацію та зниження боєздатності військ та загалом обороноздатності країни. Необхідно визначити причини та результати таких дій керівництва держави.

Починаючи з приходу до влади В. Ф. Януковича 14 лютого 2010 р., а також формуванням коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України 11 березня 2010 р., яка очолювалася Партією регіонів, відповідно уряду, який очолив М. Я. Азаров, почалося скорочення військової сфери. В цей період були

призначені наступні Міністри оборони України: М. Б. Єжель, Д. А. Саламатін та П. В. Лебедєв. Ймовірно, разом із керівниками Генерального штабу ЗСУ, вони сприяли зниженню боєздатності Збройних Сил України, яке було очевидним на початку 2014 р. [34, с. 3–10].

Не варто забувати і продовження перебування ЗС РФ на території України протягом двадцяти п'яти років. Угода, ратифікована коаліцією депутатських фракцій Верховної Ради України Януковичем В., фактично закріпила присутність ЗС РФ на території України, але також продовжувала систематично порушувати умови перебування, а члени командування та окремі посадові особи ЗС РФ активно продовжували здійснювати проросійську політику на території АР Крим.

Другим важливим рішенням вищого військово-політичного керівництва держави було підготовка, внесення до Верховної Ради та забезпечення прийняття законів, які змінили досягнення в реформуванні Збройних Сил і заклали основи, що значно знизили їх боєздатність.

Таким чином, президент Янукович В. вніс проект Закону України «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики» 1 липня 2010 р., і нова коаліція Верховної Ради України підтримала його. Цей закон визначає, що основним принципом зовнішньої політики України є дотримання політики позаблоковості, що означає, що Україна не бере участі у військово-політичних союзах, надає пріоритет розвитку та вдосконаленню європейської системи колективної безпеки. Згідно з прийнятим законом, пріоритети національних інтересів України були змінені в законі «Про основи національної безпеки» України. Зокрема, в законі було виключено положення про інтеграцію України в євроатлантичний простір безпеки. Крім того, у статті про основні напрямки державної політики у питаннях основ національної безпеки відсутня фраза про те, що Україна прагне стати членом НАТО [19, с. 311–326].

У результаті цього зміни були внесені до Держпрограми розвитку ЗСУ на 2006–2011 роки. Зміни охопили напрацьовані напрямки розвитку та будівництва ЗСУ в контексті їх інтеграції до системи колективної безпеки

Північноатлантичного альянсу (НАТО), незважаючи на заяви про позаблоковість. Наприклад, відбулося розформування Об'єднаного оперативного командування, воєнно-стратегічного органу управління міжвидовими військовими угрупованнями військ ЗСУ, та інших військових формувань у військових операціях. Це стало обумовлене необхідністю концентрації війська для вирішення кризових ситуацій власними силами. Також було розформовано територіальне управління «Північ» і створено нові міжвидові органи військового управління – оперативні командування «Південь» та «Захід». У ВМС також відбулися зміни в організаційно-штатній структурі, включаючи розформування Центру морських операцій. Високомобільні десантні війська було виведено з підпорядкування Сухопутних військ і безпосередньо підпорядковано Генеральному штабу. Всі ці заходи призвели до порушення системи військового управління та зниження боєздатності ЗСУ [39, с. 88–98].

Крім того, у зазначений період було введено в дію рішення РНБО від 08 червня 2012 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». У ній було зазначено, що Україна вважає збройну агресію, що може призвести до локальної або регіональної війни проти неї, малоімовірною в середньостроковій перспективі [52]. Також було підкреслено, що Україна прагне до політики позаблоковості і розглядає її як важливий фактор для зниження напруженості воєнно-політичної обстановки в регіоні. Крім того, на 8 червня 2012 р. Президент України підписав рішення РНБО «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» (№ 389/2012 від 8 червня 2012 року), яке знову підкреслило важливість дотримання Україною політики позаблоковості. Крім того, було визначено важливе завдання, пов'язане з формуванням ЗСУ, які є невеликими за чисельністю, ефективними та професійними, і здатними виконувати завдання оборони державних кордонів. Відповідно до зазначених документів оборонного планування, державна політика була спрямована на скорочення особового складу, озброєння та військової техніки, всупереч науковому обґрунтуванню та загрозам

національній безпеці. При цьому ідея про створення ефективних і професійних ЗСУ була декларативною, зважаючи на реальні дії вищого військово-політичного керівництва держави [34; 40].

Важливо зазначити, що 29 грудня 2012 р. розпорядженням Президента України було затверджено Стратегічний оборонний бюлетень України. Цей бюлетень не тільки було прийнято після тривалої затримки, але й базувався на таких положеннях: Він містить військову доктрину, Стратегію національної безпеки, яка, враховуючи тенденції та обставини розвитку світової військово-політичної ситуації, допускає збройну агресію та забезпечує національну безпеку, але не допускає, навпаки що може виникнути стратегія безпеки. У середньостроковій перспективі локальна чи регіональна війна проти України малоімовірна. У середньостроковій перспективі стратегічною метою державної політики України щодо національної безпеки і оборони вважалося створення сприятливих внутрішніх і зовнішніх умов для неухильного дотримання політики позаблоковості України.

Указ Президента України Януковича В. Ф. від 02 вересня 2013 р. No 479/2013 затвердив і ввів в дію рішення РНБО України від 02 вересня 2013 р. «Про Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року», яке передбачало значне скорочення кількості війська та низку організаційних заходів, спрямованих на руйнацію війська [54]. А саме:

- 1) протягом 5 років передбачалося скорочення ЗСУ більш ніж у два рази, одночасно скорочуючи усі види озброєння та військової техніки;
- 2) до 2017 року було запропоновано повністю скасувати строкову службу і перейти до комплектування ЗСУ особовим складом за контрактом (однак рівень фінансування для потреб оборони перешкодив укомплектуванню особовим складом за контрактом, що призвело до катастрофічної кадрової ситуації);

- 3) починаючи з 2014 р., програма переозброєння ЗСУ мала на меті радикальне переозброєння, включаючи нові бойові літаки, вертольоти, ракети

та боєприпаси, зенітно-ракетні комплекси та інші види озброєнь (однак брак фінансування в системі свідчить про декларативність, а також створює додаткові підстави для зняття наявного озброєння з бойового складу ЗСУ);

4) передбачався перехід на принципи міжвидового управління: у структурі ЗСУ мали залишитися два оперативних командування «Південь» і «Північ», а також командування ВМС України, ці командування мали бути побудовані за міжвидовим принципом і наділені функціями планування та управління міжвидовими угрупованнями військ, командувачі оперативних командувань і командувач ВМС України мали бути безпосередньо підпорядковані командувачам;

5) штаби видів військ ЗСУ повинні бути об'єднані з Генеральним штабом ЗСУ.

Після того, як почалося скорочення Повітряних Сил ЗСУ, було створено повітряні командування «Центр», «Захід» і «Південь», а також командування Повітряних Сил ЗСУ як органів військового управління. Крім того, функції з управління авіацією та протиповітряною обороною були передані до оперативних командувань «Південь» і «Північ». Відповідно до плану, рівень витрат на оборону держави мав становити 1,4% ВВП, що є надзвичайно низьким рівнем, оскільки він мав забезпечити утримання та розвиток інших військових сил, крім ЗСУ [40; 54].

У період 2010–2014 рр. відбулася чергова хвиля необґрунтованого скорочення чисельності Збройних Сил України (у 2010 р. чисельність становила 200 000 осіб, у тому числі 159 000 військовослужбовців, у 2011 р. – 192 000 осіб, у тому числі 144 000 військовослужбовців, у 2012 р. – 184 000 осіб, у тому числі 139 000 військовослужбовців). Однак у період з 2013 по 2014 рік Верховна Рада України не визначала чисельність Збройних Сил України, а це робив начальник Генерального штабу [18].

За ініціативою тодішнього Верховного Головнокомандуючого ЗСУ Януковича В. Ф. на керівні посади в вищих державних органах, зокрема в органах забезпечення національної безпеки та оборони, навмисно призначалися

проросійсько-налаштовані особи, які не виконували вимоги чинного законодавства України щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності, оборони та безпеки держави, і свідомо вчиняли дії, спрямовані на послаблення обороноздатності [19].

Під гаслом реформ була проведена широка кампанія, яка призвела до зменшення значної кількості найбільш боєздатних військових частин, включаючи частини Сухопутних військ, розвідувальних, зв'язку, інженерного забезпечення, ремонтно-відновлювальних частин і авіаційних військових частин, а також розформування зенітно-ракетних дивізіонів, озброєних ракетними комплексами С-300 [12].

Відбулося прийняття Генеральним штабом Збройних Сил України управлінських рішень, спрямованих на руйнування системи залучення на військову службу та підготовки військовослужбовців за контрактом, включаючи ліквідацію територіальних центрів комплектування та навчальних центрів, а також коледжів ЗСУ (що призвело до розформування 169 НЦ Сухопутних військ (Десна), 179 НЦ зв'язку (Полтава), центру підготовки сержантів (Харків, Полтава та інші); скорочення. Крім того, було прийнято рішення, спрямовані на ліквідацію системи військових комісаріатів, що розпочалося на початку 2012 р. із скороченням їх кількості та чисельності, було обґрунтовано запровадженням процесу автоматизованого обліку мобілізаційних ресурсів. Проте через недофінансування (можливо, навіть свідоме) цього процесу автоматизація ведення обліку фактично не відбувалася. Незважаючи на це, скорочення продовжувалися швидкими темпами. Результати таких рішень були очевидні: на початку 2014 року значна частина районних (міських) військових комісаріатів, у яких працювала лише одна особа (військовий комісар), були абсолютно неспроможні виконувати свої обов'язки: вести облік та організувати оповіщення мобілізаційних ресурсів на території району (або кількох районів) чи міста, готувати базу мобілізаційного розгортання, а також адмініструвати та забезпечувати документацію діляниць

(штабів) оповіщення, пунктів збору сільських рад, пунктів попереднього збору військовозобов'язаних і техніки тощо [19].

Керівники держави та Міністерства оборони, з родичами, бізнес-партнерами та капіталом на території РФ, не приймали жодних заходів для збереження військ у постійній бойовій та мобілізаційній готовності, хоча були повідомлені про стан військової техніки та озброєння. У зазначений період більшість військової техніки, ракет і боєприпасів досягли технічного межі служби та потребували модернізації, капітального ремонту й регулярного обслуговування. Інформація свідчила, що стан військ був критичним, зокрема у важливих категоріях озброєння та техніки. Наприклад, бойові літаки функціонували на 20% своєї потенційної здатності, зенітно-ракетні комплекси протиповітряної оборони – близько 40%, бойові вертольоти – близько 30%, бойові кораблі та катери – близько 15%. Також за цей період значно зменшився запас матеріальних засобів для підтримки військових дій, зокрема непорушних запасів, які становили від 10 до 20% від необхідного обсягу [12].

Паралельно цим процесам триває масова продаж надлишкового майна за суттєво заниженими цінами. Продається все найкраще, тоді як несправна та застаріла техніка, що потребує ремонту, залишається у складі Збройних Сил України як складова їхнього оснащення, що повністю не відповідає ані реальним потребам, ані якісному рівню устаткування. Наприклад, уряд М. Я. Азарова, з урахуванням пропозицій міністрів оборони Єжеля М. та Саламатіна Д., схвалив списки майна на реалізацію (Розпорядження КМУ № 1022-р від 14 серпня 2013 р. та Розпорядження № 687-р). Цими документами затверджено переліки військового майна, яке може бути продане, загальною залишковою вартістю 7,43 млрд. гривень та 0,55 млрд. гривень відповідно. Більшість включеного майна становили критичні елементи озброєння та військової техніки Збройних Сил України, і більшість цього майна було продано за заниженими цінами, що суттєво підірвало обороноздатність країни та боєздатність Збройних Сил України [40].

Розповсюдженими та масовими були випадки крадіжок, втрат і недостач, що призводили до значних збитків для держави. Це також є результатом неправильної роботи керівників держави у сфері організації державного фінансового контролю над обігом грошових коштів, призначених для оборонних потреб, а також керівників правоохоронних органів, які за законом повинні були забезпечувати дотримання законодавства у військовій сфері під час реалізації військового майна;

Сказалося й сильне недофінансування потреб армії (витрати на оборону становлять менше 1% ВВП, чого не вистачає навіть на утримання армії), що призводить до зниження боєготовності та боєздатності. Практично припинено реалізацію заходів щодо технічного переозброєння відповідних новітніх зразків озброєння та військової техніки, ремонту наявного озброєння та підготовки особового складу. Виділені кошти фактично спрямовувалися на утримання армії, а не на розвиток, зокрема доходи від реалізації надлишкового майна. Виконання державного плану розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил, національного плану цільової оборони щодо створення багатофункціональних ракетних комплексів у складі розвідувально-ударної системи. Збройні сили в рамках Положення про національну оборону на 2011–2015 рр. були фактично призупинені, а також було припинено фінансування переоснащення, наприклад, танкового озброєння. Відбувався продаж озброєнь і військової техніки, яка на сьогодні є однією з найважливіших категорій військового майна, необхідних для забезпечення боєздатності ЗСУ. Крім того, очевидно, що стратегічні засоби протиповітряної оборони, які забезпечували б протиракетний захист України, були включені до переліку надлишкового військового майна, яке планувалося реалізувати. Однак ці комплекси не розробляються та не виготовляються в Україні. Це свідчить про свідомий намір вищого військово-політичного керівництва знизити потенціал обороноздатності України у разі агресії армії, що має ракетне озброєння, зокрема РФ [2].

Вартою уваги є ситуація з проведенням ЗСУ спільних навчань з НАТО у розглянутий період. Незважаючи на вищезгадані фактори великого впливу РФ

на внутрішню політику України, у 2010 р. росіянам не вдалося зірвати навчання у яких цього разу брали участь 11 країн (на відміну від 2009 р., коли регіонали та комуністи організували фіктивні «протести народу проти НАТО»). Проти проведення цих навчань виступили фракція комуністів у Верховній Раді України і комуністи, вітренківці та група «Російська єдність» у кримському парламенті. У квітні і травні Одеська облрада і Верховна Рада Криму, контрольовані «регіоналами», ухвалили заклики до президента Януковича взагалі не проводити ці навчання в Україні. Як повідомляли українські агенції, кримські політсили певним чином заспокоїло, а можливо, і розчарувало те, що навчання не проходять на території півострова. Так чи інакше, влада В. Януковича проігнорувала заклики проросійських сил та погрози РФ і все ж провела спільні з країнами НАТО навчання [56].

Міністерство закордонних справ Росії висловило занепокоєння щодо прибуття американського крейсера «Монтерей» з протиракетною системою «Іджіс» в Чорне море для участі в українсько-американських навчаннях «Sea Breeze-2011». Це навчання націлене на виконання антипіратської операції. Москва не знає причин, чому «було обрано корабель саме з таким варіантом озброєння». Російське міністерство зовнішніх справ підкреслило, що це не сприяє створенню «архітектури майбутньої протиракетної оборони в Європі». Ігор Жданов, президент аналітичного центру «Відкрита політика», був здивований такою «гострою та нервовою» реакцією Москви. Відповідно до нього, Росія відмовилася брати участь у цих навчаннях, хоча її запрошували до цього, коли започатковувався «Sea Breeze», він нагадав, що Москва могла б мати повноправний голос у проекті «Sea Breeze». Отже, відтоді Україна та США самостійно вирішували, які кораблі беруть участь у цих навчаннях [62].

Особливістю цього ж заходу в 2012 році стала відсутність протестів в Україні. Колишній міністр оборони України, народний депутат від Партії регіонів Олександр Кузьмук, коментуючи відсутність у тому ж 2012 році протестів проти навчань, зазначив, що серед звичайних людей з'явилося розуміння користі «Sea Breeze». «Ми не повинні бути в ізоляції. Ми повинні

брати участь і самі організовувати міжнародні конференції, зустрічі, навчання. Те що нам необхідно – вдосконалювати власну майстерність, покращувати співпрацю», – заявив Олександр Кузьмук [63].

Воєнні навчання 2013 року пройшли без проблем. Кораблі-учасники навчання пройшли 4,6 тисяч морських миль; протяжність маршів підрозділів берегового компоненту, зокрема автомобільної техніки дорівнює 1800 кілометрів, бронетанкової техніки – 550 кілометрів; бронетранспортери здійснили водіння на плаву загальною тривалістю понад 130 годин; здійснено 72 стрибка з німецькими парашутами; 49 польотів авіації, загальний наліт склав понад 30 годин. «Мета навчання, яка полягала у відпрацюванні за стандартами Альянсу дій багатонаціональних штабів та сил під час планування і проведення міжнародної операції з безпеки на морі та евакуації некомбатантів, досягнуто», – заявив керівник навчання контр-адмірал Денис Березовський [59].

В 2014 році Sea Breeze відбувалися вже після московської агресії проти України та «Кримського референдуму», а саме 8–10 вересня. Через це їх було заплановано провести в північно-західній частині Чорного моря. Москва скористалася можливістю і направила свою авіацію та кораблі в район навчань. А саме, кораблі Чорноморського флоту федерації були помічені поблизу навчань, а літаки здійснили обліт канадського військового корабля Toronto. Зокрема, на територію навчань намагалося зайти розвідувальне судно «Приазов'я» [64].

Протягом багатьох років Україна продовжувала бути активним учасником «Sea Breeze», масштаби та масштаби навчань зростали, охоплюючи понад 30 країн і тисячі військовослужбовців [Додаток А]. Постійна участь України в цих щорічних навчаннях демонструвала її відданість регіональній безпеці та стабільності в Чорноморському регіоні.

Таким чином, у цей період вищі військові та політичні керівники країни намагалися свідомо скоротити українське військо, розформувати або зменшити кількість боєздатних частин і змінити структуру командування ЗСУ, під гаслом модернізації прибрати наявну техніку. У результаті дії проросійських агентів

впливу спростили РФ окупацію частини України та військову агресію на територій Донецької та Луганської областей [21].

Збройні Сили України опинилися в ситуації, коли вони не могли виконувати поставлені завдання за призначенням, особовий склад був деморалізований, загальна обстановка була катастрофічною, і це стало можливим через недотримання ситуації в повному обсязі вимог законодавства України. Внутрішня інформація військової сфери України, згідно з отриманою інформацією українськими розвідниками, була відома спецслужбам Російської Федерації. Одним із найважливіших рішень, прийнятих проти України, було продовження перебування ЗС РФ на території України протягом двадцяти п'яти років. Угода, ратифікована коаліцією депутатських фракцій Верховної Ради України Януковичем В., фактично закріпила присутність ЗС РФ на території України, але також продовжувала систематично порушувати умови перебування, а члени командування та окремі посадові особи ЗС РФ активно продовжували здійснювати вплив на формування складу ВМФ та інших частин ЗСУ на території АР Крим та м. Севастополь.

Порушення суверенітету і територіальної цілісності України Російською Федерацією, а також тимчасова окупація і анексія Криму і Севастополя створили умови для виникнення серйозних наслідків у вигляді початку війни на сході України, загибелі значної кількості військовослужбовців. Україна та громадяни України, втрата озброєння та військової техніки, нанесення значних економічних збитків державі, Він поставив під сумнів існування України як соціальної і правової держави.

ВИСНОВКИ

З моменту здобуття незалежності в 1991 році, Україна успадкувала одну з найпотужніших армій у Європі, що складалася з великого запасу озброєння, сучасної військової техніки та численного особового складу, які залишилися від Радянського Союзу. Однак за два десятиліття, до 2014 року, Збройні Сили України (ЗСУ) пройшли шлях від однієї з найсильніших до однієї з найслабших армій у регіоні. Цей процес трансформації можна розділити на кілька ключових етапів, кожен з яких характеризувався специфічними викликами та проблемами. Станом на початок 2014 року їх боєздатність обмежувалася лише вісьмома батальйонами, трьома авіаційними ескадрильями і вісьмома кораблями, загалом близько 5 тисяч військовослужбовців. Це свідчить про драматичне погіршення обороноздатності України протягом 23 років її незалежності. Такий стан речей перешкодив Україні вчасно запобігти або уникнути збройного конфлікту і відразу його припинити, використовуючи необхідні сили і засоби. Також не вдалося уникнути ескалації конфлікту та його поширення на інші території країни. Головна причина такого значного зниження обороноздатності полягала у безсистемному скороченні ЗСУ, при цьому скорочення озброєння відбувалося нижче потрібного для забезпечення захисту держави від реальних і потенційних загроз у військовій сфері.

На початку 1990-х років Україна володіла значним військовим потенціалом, що включав близько 780 тисяч військовослужбовців, тисячі танків, бронетранспортерів, артилерійських систем та авіації. Проте відсутність чіткого стратегічного бачення, економічні труднощі та політична нестабільність призвели до поступового занепаду військової потуги. Протягом 1990-х років скорочення чисельності армії та недофінансування призвели до втрати багатьох професійних кадрів і значної частини військової техніки, яка застаріла без належного обслуговування та модернізації. Інформація про те, що зменшене озброєння та інше військове майно було продане за цінами, набагато нижчими, ніж на світових ринках, передане в оренду, добровільно відмовлене

від майна, а також використане для незаконних розрахунків за енергоносії поставлених РФ, або передане іншим країнам безоплатно, свідчить лише про розкрадання військового майна, що призвело до підриву обороноздатності.

У 2000-х роках Україна почала робити перші кроки в напрямку професіоналізації та реформування армії, зокрема через участь у миротворчих місіях та співпрацю з НАТО. Проте фінансові ресурси залишалися обмеженими, що не дозволяло здійснити необхідні реформи в повному обсязі. Незважаючи на деякі позитивні зрушення, такі як покращення підготовки особового складу та певні проекти модернізації, загальний рівень боєздатності ЗСУ залишався недостатнім.

З приходом до влади Віктора Януковича в 2010 році ситуація погіршилася. Фінансування армії скоротилося до критично низького рівня, що ще більше ускладнило стан озброєння та техніки. Корупція та неефективне управління стали нормою, а стратегічне планування та реформування були знехтувані. Це призвело до серйозних проблем із підготовкою військовослужбовців, моральним станом особового складу та загальною боєздатністю армії. У 2013 році, на початок Революції Гідності та збройної агресії з боку Росії, ЗСУ були в стані, коли третина техніки потребувала ремонту, більшість озброєння була морально застарілою, а особовий склад – недостатньо підготовленим. Армія, колись одна з найсильніших у Європі, стала слабкою та нездатною ефективно протистояти «гібридному» ворогу.

Таким чином, трансформація української армії з 1991 по 2014 роки ілюструє трагічний приклад деградації військової потуги через політичну недалекоглядність, економічні труднощі та корупцію. Від спадкоємця одного з наймогутніших військових арсеналів у Європі, ЗСУ перетворилися на слабку та деморалізовану структуру, що не змогла ефективно захистити суверенітет країни на початку збройної агресії 2014 року. Цей період в історії української армії підкреслює важливість систематичної та послідовної підтримки обороноздатності держави, стратегічного бачення та боротьби з корупцією, які є ключовими для забезпечення національної безпеки.

Щодо трансформацій у розрізі спільних навчань із НАТО, які ми розглянули на прикладі Sea Breeze, варто зазначити наступне. Sea Breeze проявили себе як важливі для України навчання з кількох причин. По-перше, це значна можливість для України зміцнити свій військовий потенціал і покращити співпрацю з НАТО та іншими країнами-партнерами. Це надзвичайно важливо для України, оскільки вона продовжує стикатися з проблемами безпеки, зокрема у формі триваючого конфлікту з РФ на сході України. По-друге, участь у навчаннях Sea Breeze дозволяє Україні продемонструвати свою відданість міжнародним зусиллям у сфері безпеки та готовність тісно співпрацювати із західними союзниками. По-третє, це також надає Україні доступ до навчання, обладнання та досвіду, до яких вона могла б не мати доступу інакше, допомагаючи підвищити загальну готовність ЗСУ.

Надаючи рекомендації, варто звернутися до теперішньої української влади. Звичайно, слід порушити кримінальну справу щодо можновладців причетних до системи управлінських рішень і дій за президентування В. Януковича, які призвели до значного зниження боєздатності військ. Зважаючи на результати періоду, можна зробити висновок, що в результаті дій вищого військово-політичного керівництва держави в цей період боєздатність ЗСУ була катастрофічно знижена, а державні підприємства, військове майно, зокрема озброєння та військова техніка, стали жертвами зловживань, втрат і розкрадань. Усупереч Конституції України В. Янукович та уряд на чолі з М. Азаровим вжили заходи, які шкодили інтересам України та втекли з країни. Його досвід не має повторитися з теперішніми українськими політиками, що відповідають за становище військової сфери. Крім того, з огляду на втрати ЗСУ протягом десятиліть фінансування та техніки під гаслом «реформ», варто залишити ідеї покращення та посилення ЗСУ професійним військовим, не їхнього бачення ситуації зі станом ЗСУ на користь (тимчасово) лояльних політиків та медійних персон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

КНИГИ ТА ЧАСТИНИ ВИДАННЯ

1. Військо України. 1996. №1/2. С. 10–13.
2. Біла книга-2013: Збройні сили України / С. Вдовенко та ін. Київ, 2014. С. 11.
3. Бубнюк В. Душпастирська опіка в Українському війську та феномен волонтерського руху: досвід, проблеми та перспективи. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*. С. 18–21.
4. Військові кадри Збройних сил України на рубежі століть (1991–2009 рр.) / В. В. Жолукевський, А. П. Медвідь, В. В. Мазур та ін. Київ, 2009. 439 с.
5. Волонтерська допомога українським добровольчим формуванням на початку антитерористичної операції. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4. С. 15–33.
6. Воробйов Г. Створення та розвиток Сухопутних військ Збройних сил України (1991–2005 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2014. 18 с.
7. Гапеева О. Л. Формування законодавчої бази на першому етапі військового будівництва в Україні. *Військово-науковий вісник*. 2002. № 6. С. 74–78; Папикян А. Л. До історії будівництва Збройних сил України (1991–1999 рр.). *Науковий вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. 2007. № 9. С. 121–129.
8. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. Київ, 2000. 599 с.; Севастополь. Флот, 1991–199... Київ, 1997. 344 с.; Мамчак М. Україна: шлях до моря: Історія Українського флоту. Снятин, 2007. 409 с.; Кожин Б. Біля витоків відродження Військово-морських сил України. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. 600 с. С. 197–232.
9. Державна програма будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 р. *Військо України*. 2000. № 11/12. С. 32–54.
10. Діброва В. Військові кадри Збройних сил України на рубежі століть (1991–2009). Київ, 2009. С. 16.

11. Добробати / К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронов та ін. Харків, 2016. С. 107–111.
12. Думенко М. П. Функціонування служб (підрозділів) персоналу Збройних сил України у 2011–2018 рр. в умовах мирного часу та особливого періоду. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4. С. 128.
13. Збройні сили незалежної України: Перші 10 років (1991–2001) / За ред. В. Бринцева. Київ, 2006. С. 41–45.
14. Збройні сили України: Державна програма розвитку Збройних сил України на 2006–2011 рр. Київ, 2006. 65 с.
15. Кириченко С. Генеральний штаб Збройних сил України: історія та сучасність. Київ, 2007. 128 с.
16. Гапеева О. Л. Формування законодавчої бази на першому етапі військового будівництва в Україні. *Військовонауковий вісник*. 2002. №6. С. 74–78.
17. Папікян А. Л. До історії будівництва Збройних сил України (1991–1999 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2007. № 9. С. 121–129.
18. Банчук-Петросова О. Історичні етапи формування та розвитку кадрової політики у військових та правоохоронних органах України. *Вісник Української Академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 2. С. 267–279. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadu_2013_2_35.pdf
19. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт. Київ: НІСД, 2017. 496 с. С. 311–326.
20. Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). Київ, 2001. 560 с. С. 108–129.
21. Лібанова Е., Дмитренко М. Чому саме Донбас став місцем національної трагедії: Пошук неполітизованої відповіді на політичні питання. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 5/6. Київ, 2015. С. 4–56.

22. Лопата А. Одинадцять років Збройних сил України: Думки про сучасне з огляду на минуле. *Військово-історичний альманах*. 2002. № 2. С. 67–80.
23. Машовець К. Сухопутні війська Збройних сил України: від радянських угруповань до окремого виду військ: історія становлення. *Будівництво Збройних сил України: історичний аспект* / За ред. І. І. Фурмана. Київ, 2011. С. 47–53.
24. Морозов К. Аналіз військового будівництва в 1991–1995 рр.: Здобутки та помилки: Актуальні проблеми військової реформи. *Визвольний шлях*. Вип. 4. Київ, 1996. С. 418–427.
25. Нашивочніков О. О. Створення основ Військово-морських сил України (1991–1994): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2016. 20 с.
26. Папікян А. Л. Види Збройних сил України: історія розвитку. Львів, 2001. 50 с.; Збройні сили незалежної України: Перші 10 років (1991–2001) / За ред. В. Бринцева. Київ, 2006. С. 73–74.
27. Папікян А. Л. До історії будівництва Збройних сил України (1991–1999 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2007. № 9. С. 121–129.
28. Перепелиця Г. Без'ядерний статус і національна безпека України. Київ, 1998. 108 с.
29. Перепелиця Г. Російська воєнна агресія проти України: міжнародний та внутрішньополітичний контекст. *Україна дипломатична*. 2014. Вип. 15. С. 370–385.
30. Покотило О. І. Створення Збройних сил України: історіографія: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2012. 20 с.
31. Попко С. М. Міжнародне співробітництво Міністерства оборони України та Збройних сил України в 1991–2019 рр. Київ, 2020. С. 199–201.
32. Портянко Б. В. Участь України у багатонаціональних військових навчаннях Sea Breeze у період із 1997 до 2014 р. та московські претензії. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*

імені Василя Стуса. Випуск 16. Том 1 / ред. кол. М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. Вип. 16. Т. 1. 169 с. С. 18–23.

33. Руснак І. С., Крюков М. П., Кохно В. Д. Будівництво Повітряних сил Збройних сил України: Питання теорії та практики. *Наука і оборона*. 2005. № 4. С. 8–13.

34. Руснак І. С., Меліхов О. А. Оборонна реформа в Україні: здобутки та горизонти. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 3–10.

35. Сегеда С., Шевчук В. Створення та розвиток Збройних сил України: історіографічний вимір. *Український історичний журнал*. 2021. Число 4. С. 148–162.

36. Ситник Г. П. Збройні сили України у сучасних воєнно-політичних умовах. *Військо України*. 1995. № 7/8. С. 12.

37. Сокаль І. І. Будівництво Військ оборони повітряного простору України: перша спроба об'єднання Військовоповітряних сил та Військ протиповітряної оборони (1991–1994). *Вісник Національної академії оборони*. 2006. №2. С. 50–53;

38. Сухошин М. Початок будівництва Збройних сил Російської Федерації (1991–1993). *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова: Історичні науки*. Вип. 6. Київ, 2010. С. 151.

39. Таранець С. Досвід підготовки фахівців для десантно-штурмових військ (1991–2018). *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 2. С. 88–98.

40. Ткачук А. П. Збройні сили як фактор національної безпеки України у діяльності політичних партій у 1991–2014 рр. / наук. ред. І. Я. Соляр. Львів: Нац. акад. сухопут. військ, 2019. 293 с. С. 70–71.

41. Ткачук П., Середенко М., Кізло Л., Радзіковський С. Особливості діяльності органів цивільно-військового співробітництва на Сході України: склад, завдання та перспективи розвитку. *Військово-технічний збірник*. Вип. 18. Львів, 2018. С. 36–40.

42. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Авт.: Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. Київ: Альтернативи, 2001. 704 с. С. 547–548.

43. Шевчук В. П. Історіографія створення та розвитку Збройних сил України в 1991–2014 рр. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. №1(31). С. 55–72.

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ ТА ДІЛОВОДНІ ДОКУМЕНТИ

44. Про військові формування на Україні. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text>

45. Про Сухопутні війська України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368/96#Text>

46. Про Війська Повітряної Оборони України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/95#Text>

47. Про підпорядкування Україні дислокованих на її території військових частин і підрозділів залізничних військ СРСР, військ урядового зв'язку КДБ СРСР і Цивільної оборони СРСР та військової техніки і майна Міністерства оборони СРСР, переданих безоплатно навчальним організаціям Товариства сприяння обороні України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1608-12#Text>

48. Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/92#Text>

49. Про Військово-Повітряні Сили України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31/93#Text>

50. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2000 року "Про хід виконання у 1997 - 2000 роках Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року". *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1237/2000#Text>

51. Про затвердження положень про Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888/97#Text>

52. Про Воєнну доктрину України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text>

53. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 вересня 2008 року "Про невідкладні завдання щодо підвищення обороноздатності України". *Законодавство України*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/302302___483991

54. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2013 року "Про Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року". *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2013#Text>

55. Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2647-19#Text>

МАТЕРІАЛИ ЗМІ

56. В Україні почався «Сі бриз 2010». *BBC News Україна*. 12 липня 2010 р. https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/07/100712_crimea_fleet_oh

57. Кіндсфатер О. Історія Міжнародних навчань «Сі Бриз» у цифрах і фактах. *ArmyInform*. 16 липня 2020 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/07/16/istoriya-mizhnarodnyh-navchan-si-bryz-u-czyfrakh-i-faktah/>

58. Мартинович Ю. Що таке Sea Breeze та чому вони важливі для стримування росіян у Чорному морі. Пояснюємо. *Еспресо*. 12 вересня 2023 р.

URL: <https://espreso.tv/shcho-take-sea-breeze-ta-chomu-voni-vazhlivi-dlya-strimuvannya-rosiyan-u-chornomu-mori-poyasnyuemo>

59. Навчання «Сі бриз-2013» завершилися. *УНІАН*. 21 липня 2013 р.
URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/1522151-navchannya_si_briz_2013_zavershilis_1846830.html

60. Притула В. Міжнародні навчання «Сі Бриз-2006» не відбудуться. *Радіо Свобода*. 20 липня 2006. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/948552.html>

61. Росія подає Сі Бріз в антиросійському ключі. 18 июля 2008 р. URL: <http://ya2004.com.ua/2008/07/18/1158/>

62. Савицький О. Сі бриз-2011, корабель, США, Росія, критика. *DW*. 13 червня 2011 р. URL: <https://www.dw.com/uk/американський-корабель-міг-би-стати-аргументом-в-газових-торгах-з-росією-думка-політолога/a-15149398>

63. Сі Бріз-2012: військові з 16 країн та ніяких антинатовських протестів *УНІАН*. 09 липня 2012 р. URL: <https://www.unian.net/politics/671126-si-briz-2012-voennyye-iz-16-stran-i-nikakih-antinatovskih-protestov.html>

64. У Чорному морі тривають міжнародні навчання «Сі Бриз-2014». *TCH*. 09 вересня 2014 р. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-chornomu-mori-trivaye-mizhnarodni-navchannya-si-briz-2014-367599.html>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Рисунок А.1. Учасники Sea Breeze з 1997 по 2021 р.

Джерело:

Мартиневич Ю. Що таке Sea Breeze та чому вони важливі для стримування росіян у Чорному морі. Пояснюємо. *Еспресо*. 12 вересня 2023 р.

URL: <https://espresso.tv/shcho-take-sea-breeze-ta-chomu-voni-vazhlyvi-dlya-strimuvannya-rosiyan-u-chornomu-mori-poyasnyuemo>